

A NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ MOZGATÓRUGÓI: ELMÉLET ÉS EMPÍRIA. ÁTTEKINTÉS.

Golovics József

ÖSSZEFOGLALÓ

A nemzetközi migráció komplex jelenség, ennek megfelelően okait és befolyásoló tényezőit a társadalomtudományok különböző irányzatai is sokszínű módon, illetve szemléletben értelmezik, elemzik. Jelen tanulmányban ezen irányzatokról adunk egy rendszerezett, kritikai áttekintést. Bemutatjuk és értékeljük a napjainkban domináns migrációs elméleteket, így a makroökonómiai és mikroökonómiai irányzatokat, utóbbi továbbfejlesztett modelljeit és bizonyos behaviorista megközelítéseket. Emellett kitérünk a migráció új közgazdaságtanára, valamint a hálózatelméleti irányzatra is. Az elméletek mellett szisztematikusan feldolgozzuk a vonatkozó empirikus irodalmakat: széles körű áttekintést adunk a migráció okait és az áramlások jellemzőit aggregált adatokkal vizsgáló kutatásokról, illetve a szelekció kérdését mikroszinten, egyedi adatokkal elemző munkákról.

Tárgyszavak: nemzetközi migráció, elvándorlás, migrációs elméletek

Golovics József, Budapesti Corvinus Egyetem, Összehasonlító és Intézményi Gazdaságtan Tanszék

E-mail: jozsef.golovics@uni-corvinus.hu

BEVEZETÉS

A nemzetközi migráció egyike napjaink legfontosabb témáinak. Ennek megfelelően a jelenség okainak, mozgatórugóinak megértése is tudományos érdeklődésre tart számot. A társadalomtudományok különböző ágai különböző háttérrel, szemlélettel és módszerrel különböző elemzési szinteken szolgáltak magyarázattal a jelenség különböző aspektusaira. Ezen irányzatokról és vívmányokról több összefoglaló mű is született a nemzetközi szakirodalomban: Bauer és Zimmermann (1995), Hagen-Zanker (2011), Massey et al. (1993, 1998), Molho (1986), Stahl (1995) munkái rendre széleskörűen tekintették át koruk migrációs elméleteit, kutatási eredményeit.

Noha ezen irodalmi áttekintések elvitathatatlan érdemekkel rendelkeznek, több okból is indokoltnak látjuk egy újabb áttekintő tanulmány készítését. Egyrészt elmondható, hogy a terület legjelentősebb, legtöbbet hivatkozott összefoglalója, Massey et al. (1993) munkája immáron több, mint negyedszázaddal ezelőtt született, és így időtállósága ellenére is rendelkezik hiányosságokkal az aktuális kutatási trendek és elméleti vívmányok tekintetében. Ráadásul ebben az időszakban az informatikai apparátus is olyan mértékben fejlődött, ami masszív előrelépési lehetőségeket jelentett az empirikus kutatások számítógépes elvégzéséhez, így ezek módszertani alapossága is mélyülhetett. Utóbbiak szisztematikus áttekintése és az elméleti vívmányokhoz történő kötése azonban nem jelenik meg igazán a hivatkozott tanulmányokban. Ez alól Bauer és Zimmermann (1995) műve képez kivételt, amely az empirikus munkákat az elméletiekkel egyenrangú módon, rendszerezve dolgozza fel, azonban az elmúlt két évtized eredményeit ez sem tartalmazza.

Ezen időszak migrációkutatása kapcsán elmondható, hogy az elméletekről való gondolkodás alapvető kereteit a Massey et al. (1993) által felépített struktúra határozta meg. Ez egyrészt a mű jogos érdemeit jelzi, ugyanakkor bizonyos szempontból korlátot is jelentett a migrációkutatás számára: a kutatók egy részét „elkényelmesítette”, s az általa feldolgozott irodalmi bázisra és felosztási struktúrába szorította őket. Utóbbi szempont többek között a Massey et al. (2013) áttekintési spektrumának szélesítését megcélzó Hagen-Zanker (2008) munkájára is jellemző. Egy új, széles körű áttekintés a fentiekén túl a hazai migrációkutatás számára is fontos adalékkal szolgálhat. Massey et al. (1993) úttörő munkájának fontosabb részletei ugyan magyar nyelven is megjelentek Sik (2007, szerk.) szöveggyűjteményes kötetében, s ezen kívül is található hosszabb áttekintéseket (Hautzinger et al. 2014; Huzdik 2014), ám a fent említett kritériumokra ezek sem reflektálnak érdemben, s jobbára utóbbiak is a Massey et al. (1993) féle struk-

túrán és szakirodalmi bázison nyugszanak. Ráadásul a magyar migrációkutatás eredményeit sem helyezik el a nemzetközi szakirodalom rendszerében.

Mindezek tükrében jelen tanulmányban egy széles körű és szisztematikus irodalmi áttekintés elkészítésére vállalkozunk, amely egyaránt bemutatja a nemzetközi migráció okait magyarázó – főként közgazdaság-tudományi gyökerekkel rendelkező – elméleti irányzatokat és az ezek igazolását célzó kvantitatív empirikus eredményeket. Mindezek során természetesen támaszkodunk a korábbi áttekintések eredményeire, de azokat az elmúlt évtizedek trendjei és eredményei alapján jelentősen kiegészítjük, illetve bizonyos dolgokat újra is értelmezünk.

Jelen bevezetést követően először a 21. században domináns elméleti irányzatokat mutatjuk be. Ezeket kritikai szemléletben értékeli is: az egyes elméletek erényei és alkalmazhatósága mellett azok esetleges gyengeségeire, hiányosságaira is felhívjuk a figyelmet. Elméleti áttekintésünket a migráció makrogazdasági megközelítésének bemutatásával kezdjük, mivel annak megállapításai már előrevetítik az áramlások potenciális irányait, s csak ezek ismeretében célszerű a migránsok egyéni szelekciójáról beszélni. Ezt követően bemutatjuk a vonzás-taszítás (*push-pull*) elméletét, amely értelmezésünkben a mikro- és a makroszintű megközelítések között helyezkedik el, hiszen mindkét szintről használ tényezőt a mozgások magyarázatára. Ezután rátérünk a mikroökonómiai humántőke-irányzatra, majd ennek továbbfejlesztési irányairól és bizonyos behaviorista megközelítésmódokról is értekezünk. Végül a migráció új közgazdaságtanának nevezett iskolát, majd az elvándorlás hálózatelméleti megközelítését mutatjuk be. Mindez azt is jelenti, hogy bizonyos, Massey et al. (2013) által bemutatott iskolák, így például a világrendszer-elmélet vagy a duális munkaerőpiacok elmélete nem képezi részét áttekintésünknek. Ennek oka, hogy az említett irányzatok ma már nem tartoznak a migrációkutatás főáramába, s mint azt az empirikus irodalmak áttekintésekor bemutatjuk, jellemzően utóbbiak sem ezekről az elméleti alapokról indulnak. A duális munkaerőpiacok elméletének bizonyos implikációi mind a makroökonómiai, mind a push-pull elméletek gondolataival egybecsengenek, tekintve, hogy utóbbiak kurrensebb irányzatnak számítanak napjaink migrációkutatásában, inkább ezek bemutatására szorítkozunk.¹ Ezt követően az empirikus tanulmányok szisztematikus feldolgozására kerül sor. Az elméleti és empirikus munkák külön fejezetben történő tárgyalását az teszi szükségessé, hogy utóbbiaknál – a rendelkezésre álló adatok természetéből fakadóan – nem

¹ Jóllehet a push-pull megközelítések negyedszázaddal ezelőtt is fontos irányát képezték a migrációkutatásnak, ez nem jelent meg Massey et al. (2013) munkájában. A vonzó és taszító tényezőkre csak a fent említett duális munkaerőpiacok elmélete kapcsán utaltak.

az elméleti irodalmakkal egyező struktúrában különíthetők el a makro-, illetve a mikroszintű elemzések (gyakran a mikroszintű elméletek implikációt is aggregált adatokon tesztelik). Az empirikus irodalmak bemutatása során – összhangban Bauer és Zimmermann (1995) felosztásával – két irányzatot azonosítottunk: a főként makroszintű adatokat használó, az áramlásokat aggregált szinten vizsgáló ágat, valamint a (potenciális) migránsok szelekcióját és a kivándorlást valószínűsítő tényezőket egyéni szintű adatokkal elemző ágat. Tanulmányunkban egyúttal a hazai migrációkutatás eredményeit is elhelyezzük a nemzetközi szakirodalom térképén. Áttekintésünk összefoglalását a záró fejezet után a mellékletekben szereplő táblázatokban közöljük.

MIGRÁCIÓS ELMÉLETEK

Makroökonómiai irányzat

A nemzetközi migráció legalapvetőbb, neoklasszikus makroökonómiai elmélete egyensúlyi mechanizmusként tekint a vándorlásra (Hagen-Zanker, 2011). Eszerint a migráció mértékét és irányát – a belső migrációhoz hasonlóan² (Harris és Todaro, 1970) – a termelési tényezők, így a tőke és a munka keresleti, illetve kínálati viszonyai határozzák meg: a migránsok a tőkével gazdagon, ám munkaerővel relatíve kevésbé ellátott és ezáltal magasabb bérszínvonalú területekre áramlanak. Hicks (1963) ennek megfelelően az utóbbit, a bérkülönbségeket tekinti a migráció fő okának. Amint azt Lewis (1954) kiemeli, a folyamatot az indítja be, hogy a kapitalista gazdaságok tőkefelhalmozása gyorsabb a népesség növekedésénél, ami a bérek emelkedéséhez vezet, ez pedig bevonzza a külföldi munkaerőt. A tömeges migráció, valamint az ezzel párhuzamosan beinduló tőkeexport azonban idővel megteremti az egyensúlyt a termelési tényezők nemzetközi piacán.³ Ugyanez a másik oldalról megközelítve: a nagy népességnövekedés a munkanélküliség emelkedéséhez vezet a fejlődő országokban, ami – a fejlődő

---

² A migrációs elméletek egy jelentős része nem tesz éles különbséget a nemzetközi és az államhatárokon belüli migráció magyarázatában, mivel az egyszerűbb – főként az intézményi tényezőket ignoráló – absztrakt közgazdasági modellekben ez nem befolyásolja azok következtetéseit. Bauer és Zimmermann (1995) megfogalmazásában a belső és a nemzetközi migráció lényegében csak az intézményi környezetükben különböznek egymástól, s mint azt Eriksson (1989) empirikusan is alátámasztotta, a két jelenség mozgatórugói nem különböznek érdemben akkor, ha a nemzetközi migráció jogi akadályait minimalizálják.

³ Borjas (1989) nyomán megemlítendő, hogy a neoklasszikus nemzetközi gazdaságtani Heckser–Olin–Samuelson modell migráció nélkül is a termelési tényezők árának kiegyenlítését prediktálja, így a munkaerő nemzetközi áramlásának e keretbe történő beemelése nem okoz érdemi változást a modell implikációiban.

és fejlett országok közötti jövedelmi olló szétnyílásával – migrációra ösztönözi az előbbieken élő munkaerőt. Célpontjaik pedig a magas jövedelmi szintű, alacsony munkanélküliségi rátával rendelkező államok lesznek.

Ez az irányzat tehát az egyes országok termelési tényezőkkel való ellátottságát tekinti a migráció fő mozgatórugójának, és a jelenség vizsgálatakor a bérszínvonal és a munkanélküliség elemzésére helyezi a hangsúlyt. Kiemelendő ugyanakkor, hogy ezen elméletek a múlt században, főként a fejlődő és a fejlett országok között végbemenő migrációs folyamatok magyarázatára születtek. Ebben a relációban pedig a modellek magyarázóváltozói rendre korrelálnak az országok általános fejlettségével, ami még tovább egyszerűsíti a leírtakat – azt sugallva, hogy a migránsok egyszerűen a fejletlenebb területekről a fejlettebbek felé vándorolnak.⁴ Ugyanakkor empirikus bizonyítékok az egyensúly megvalósulására – ideértve a bérek kiegyenlítődsését – nem tapasztalhatók. Emellett a makroszintű elmélet egyáltalán nem foglalkozik a szelekció kérdésével: nem ad magyarázatot arra, hogy azonos makrogazdasági körülmények között bizonyos egyének miért döntenek a migráció mellett, míg mások a helyben maradáást választják.

Vonzás-taszítás elmélete

Az általános gazdasági helyzetet, valamint a munkaerőpiaci viszonyokat leíró tényezők – így többek között a bérszínvonal – szerepét a több elemzési szinttel együttesen foglalkozó vonzás-taszítás (push-pull) elmélete is megerősíti. A teória előfutárának Ravensteint (1885, 1889) szokás tekinteni, aki a 19. század végén fogalmazta meg a „migráció törvényeit”, mely kifejezés alatt az általa megfigyelt empirikus „törvényszerűségeket” értette.⁵ Az elméletet a 20. században Lee (1966) elevenítette fel és formálta újjá, matematikai formalizálását Dorigo és Tobler (1983) végezte el, Zimmermann (1994) pedig a komparatív statika módszerével vizsgálta a munkaerőpiaci tényezők migrációra gyakorolt vonzó, illetve taszító hatását. Legfrissebb vívmányként Van Hear et al. (2018) „push-pull plus” elmélete említhető, amely cizellálja a különböző húzó és taszító tényezőket, kiemeli a közöttük lévő különbségeket, illetve csoportosítja őket. Álláspontjuk szerint a különböző faktorok összetett hatáskomplexumokká szerveződnek, és ezek befolyásolják egyedi módon a migrációt a különböző viszonylatokban.

⁴ Az egyszerűbb makromodellek természetesen kiegészíthetők további tényezőkkel. A külkereskedelem és a migráció közötti összefüggésről lásd például Fassmann és Münz (1997), illetve (2005) munkáit, a további irányokhoz pedig Bauer és Zimmermann (1995) nyújt iránymutatást.

⁵ Ravenstein törvényeinek időtállóságát Tobler (1995) tesztelte 20. századi adatokon, vegyes eredményekkel.

Noha a vonzás és taszítás elmélete is elsősorban az áramlások irányának és mértékének magyarázatára fókuszál, már megjelenik benne a migrációs döntést meghozó egyén. Döntését azonban többségében olyan külső makroszintű tényezők befolyásolják, amelyek jelenlegi lakhelyére, illetve a potenciális célterületre jellemzők. Emellett persze a személyes vonatkozású motívumok sem hanyagolhatók el. Az elmélet szerint a származási országban meglévő negatív tényezők, úgynevezett taszító faktorok növelhetik az elvándorlás valószínűségét, míg a célországba pozitív, húzó faktorok csábíthatják a migrációt fontolóra vevő egyéneket. Ezen tényezők területenként eltérő mintázatot mutatnak, s noha többségüket az emberek hasonlóan értékelik, a potenciális migránsok heterogenitása miatt bizonyos faktorok egyénenként különbözően hathatnak. Emellett a push-pull elmélet számol az elvándorlás kapcsán felmerülő akadályokkal is, így a tényleges áramlások mindezek eredőjeként értelmezhetők az iskola szerint. A célterület húzó faktorai között olyan tényezők említhetők, mint a magasabb élet-, illetve bérszínvonal, az alacsonyabb munkanélküliség, vagy a kormányzat kedvező közpolitikai programjai (utóbbiakat például az egyéni élethelyzet függvényében már különbözően értékelhetik az emberek), míg a taszító faktorok között ezek ellentétei, vagy akár a politikai instabilitással, a demokrácia hiányával, illetve az éghajlattal kapcsolatos szempontok említhetők.

Mindezek tükrében a vonzás-taszítás elmélete a makroökonómiai megközelítéshez képest árnyaltabb képet fest a migrációs folyamatokról, továbbá magyarázatot ad arra is, hogy a globális szinten prediktált potenciális egyensúly – a faktorok egyénekre gyakorolt eltérő hatása, illetve a munkaerő heterogenitása miatt – miért nem kell, hogy szükségszerűen a bérek teljes kiegyenlítődéhez vezessen (Zimmermann, 1994).

Mindazonáltal Portes és Böröcz (1989) helyesen hívják fel a figyelmet arra, hogy noha az elmélet *post factum* valóban magyarázatot ad egyes mozgásokra, azzal kapcsolatban nincs mondanivalója, hogy más hasonló helyzetekben és viszonylatokban miért nem indul meg migráció. Ezt azzal állítják összefüggésbe, hogy a vonzás-taszítás kontextusában íródott munkákban a mikro és a makro elemzési szintek nem különülnek el megfelelő módon. Ezen felül pedig – mint azt empirikus példákkal is alátámasztják – arra sem képesek magyarázatot adni, hogy az egyes faktorok hatásának (például a bérkülönbségek) csökkenésekor az áramlások miért nem mérséklődnek az elmélet által prediktált módon.

További kritikaként fogalmazható meg, hogy a vonzás-taszítás hagyományos elmélete – illetve annak az alább bemutatandó mikroökonómiai megközelítés által még nem befolyásolt része – a kivándorlási döntés természetével csak absztrakt szinten foglalkozik. Noha Lee (1966) felsorolja és egy folyamatábrán

bemutatja a döntést befolyásoló tényezőket, annak szisztematikus jellegű leírására nem kerül sor.⁶ Mindezeket plasztikusan összegezhethetjük Hagen-Zanker (2008) kritikájával, aki szerint a vonzás-taszítás megközelítés valójában csak csoportosítja a migrációt befolyásoló tényezőket, ám az oksági viszonyok pontos leírásának hiányában aligha tekinthető valódi elméletnek. Mindez abban is megmutatkozik, hogy a taszítás és vonzás fogalmai a migrációs irodalom más iskoláiban, teljesen más kontextusban, mögöttes elméleti megalapozás nélkül is (lásd például Haug [2008] munkáját a később tárgyalandó migrációs hálózatok esetében) gyakorta megjelennek.

Mikroökonómiai humántőke-elmélet

A kritikákban megfogalmazott hiányosságok szükségessé teszik, hogy a migráció mozgatórugóinak megértésekor az egyéni szintig nyúljunk le, s az elmélet az egyént tegye meg elemzési egységül: az ő döntését befolyásoló tényezőkre vezesse vissza a nemzetközi vándorlási folyamatokat. Ez a megközelítésmód egyben azt is lehetővé teszi, hogy az áramlások irányán és mértékén túl a migránsok szelekcióját is értelmezni tudja. A migrációelmélet mikroökonómiai irányzatához a Becker (1962), Mincer (1958), valamint Schultz (1983) neveihez köthető humántőke-elmélet adja a kiindulópontot. Ennek lényege, hogy az egyén a tudásával, emberi tőkájával a többi termelési tényezőhöz hasonlóan próbál racionálisan gazdálkodni, így például az oktatás révén beruházást eszközöl abba, amelynek a munkaerőpiacon a legjobb megtérülését keresi majd – legyen szó hazai vagy éppen külföldi „hasznosításról”.

Ennek megfelelően a migráció mikroökonómiai elmélete – amelyről áttekintést ad DaVanzo (1981) – beruházásként tekint a kivándorlásra, amelynek a jövőbeni megtérülés, azaz a jobb élet reményében költségei is vannak. Ezen gondolkodási keret alapjait Sjaastad (1962) fektette le, munkaerőpiaci kontextusba helyezett tovább gondolatát Bodenhöfer (1967) és Todaro (1969), további formalizálásait pedig többek között Hart (1975), illetve Todaro – Maruszko (1987) végezték el. E megközelítés immáron nem az aggregált áramlásokra koncentrál, hanem egy individuális, önérdelvezérelt, haszonmaximalizáló döntésként kezeli a migrációt, amelyet az egyén racionálisan, a vonatkozó költségek és a várható

⁶ Lee (1966) ezzel kapcsolatban azt állítja, hogy a migrációs döntés sosem teljesen racionális, sőt egyeseknél többségben az irracionális elemek játszhatnak szerepet. A matematikai formalizálás Dorigo és Tobler (1983) munkájában is csak a makroszintű áramlások felírására vonatkozik.

hasznok mérlegelésével hoz meg. E költség-haszon kalkuláció értelmében akkor választja a kivándorlást, ha az nettó hasznosságnövekedéssel jár számára.

A hasznok között Sjaastad (1962) pénzbeli és nem pénzbeli tényezőket egyaránt említ. Előbbiek eredőjét a munkajövedelemben, valamint a munkavállalás költségeiben és a fogyasztási javak árában elérhető megtakarítások kombinációja adhatja, utóbbiak közé pedig az új lakhely iránti preferenciából (például kedvezőbb klíma miatt), illetve a jobb fogyasztási lehetőségekből fakadó hasznosságnövekmények sorolhatók. Az előbbieken túl az irodalom a hasznok között említi még az esetleges béren kívüli többletjuttatásokat is. Továbbá – összhangban a Tiebout (1956) hipotézisében megfogalmazott adó-közjóság csomagok iránti preferenciák elméletével – a kormányzat által nyújtott költségvetési támogatások és egyéb közszolgáltatások, valamint a közpénzügyi rendszer által az egyénre rótt terhek (például adók) különbségeiből származó előnyöket is ide sorolja (DaVanzo, 1981). E hasznok – vagy legalábbis egy részük – nemcsak a migrációs döntés meghozatalát követően, hanem az életpálya hátralevő részén is jelentkeznek, így a vonatkozó modellek gyakran az összes jövőbeli haszon diszkontált jelenértékével számolnak. Mivel a haszon jellegű tényezők mind az egyén eredeti lakhelyén, mind a vándorlás célállomásán jelen vannak valamilyen mértékben, így ezeket a potenciális migráns preferenciái szerint összegezi, s összehasonlítja őket a két terület között.

A fenti hasznok mellett a döntést a kivándorlás költségei befolyásolják még. Ezeket Sjaastad (1962) ugyancsak a pénzbeliség ismérve mentén csoportosítja.⁷ A pénzbeliek közé a vándorlás közvetlen költségeit, a nem pénzbeliekhez pedig az utazás vagy az új állás keresése miatt elszalasztott jövedelmet (lehetőség költséget), valamint a távozás, így a család vagy az ismerős környezet elhagyása nyomán jelentkező lelki költségeket sorolja. Emellett az irodalom a migrációs költségek között olyan további tényezőket tart számon, mint a külföldi megélhetés esetleges többletköltségei, a hozzátartozókkal való kapcsolattartás költségei, az új nyelv elsajátításának, valamint az új környezethez és kultúrához való alkalmazkodás terhei (Bauer és Zimmermann 1995; DaVanzo 1981; Massey et al. 1993).

A humán tőke megközelítés magyarázóereje összességében túlmutat a korábban bemutatott elméletekén. Nem pusztán az áramlások irányát és mértékét magyarázza, hanem foglalkozik a szelekció kérdésével is, azzal, hogy a heterogén embertömegeből kik lesznek azok, akik a migráció mellett döntenek. Hasonlóan a makroelméletekhez, a bérkülönbségek és munkapiaci tényezők itt is dön-

---

⁷ Megjegyzendő, hogy a fenti kategorizálás mellett Sjaastad (1962) beszél egyéni és társadalmi költségekről, valamint hasznokról is.

tő fontosságúnak számítanak, de a migráció mikroökonómiai megközelítése nem az átlagokra, az aggregált mennyiségekre helyezi a hangsúlyt. Az egyének számára elérhető bérek vagy munkalehetőségek ugyanis eltérőek: a saját humán tőkéjük karakterisztikumaitól függenek. Így ez az elmélet az egyes országok munkaerőpiaci jellemzőinek figyelembevételével választ ad arra a kérdésre is, hogy egy alacsony bérszínvonalú ország dolgozói közül kik lesznek hajlamosak az elvándorlásra: akik a humán tőkéjüket könnyebben, nagyobb megtérüléssel és hosszabb időhorizonton tudják hasznosítani a célországban (így például a nyelvtudással rendelkező, magasan képzett fiatalok, akik a migráció adta előnyöket hosszabb időhorizonton élvezhetik).

Kritikák mindazonáltal a humántőke-elmélettel szemben is megfogalmazhatók: ezek jobbra a modell racionalitásfeltevésére, valamint annak egyszerűsítő és kizárólagos természetére utalnak, jelezvén, hogy komplex természete miatt a migráció is sokszínűbb megközelítést igényel (lásd pl. Melegh et al. 2018). Ezek adják meg az elmélet továbbfejlesztési irányait is, amelyeket – magukkal a kritikákkal együtt – a következő két fejezetben tárgyalunk részletesen.

A mikroökonómiai megközelítés továbbfejlesztési irányai

A migráció mikroökonómiai elmélete tehát erényei ellenére több ponton elnagyoltnak tekinthető. Ebből kifolyólag az alapmodellnek több módosított, továbbfejlesztett változata létezik. Ezek egyik szegmense egy adott résztémára fókuszál, kiemelve annak specifikus vonásait, a másik pedig – amelyet a későbbiekben mutatunk be részletesen – a kiinduló modell egyszerűsítő feltevéseinek feloldásával, megváltoztatásával kíván javítani az elmélet magyarázóerején, s közelebb hozni azt a valósághoz. Előbbiekre példa Todaro és Maruszko (1987) illegális migrációval foglalkozó tanulmánya, valamint Djajic és Milbourne (1988) és Dustmann (2003) vendégmunkára, illetve ideiglenes migrációra fókuszáló modelljei, de idesorolhatók Borjas (1989; 2014) szelekciót tárgyaló írásai is.

Borjas (1989) a munkaerő nemzetközi allokációját a szakmák közötti elosztás kérdéséhez hasonlította, és Roy (1951) szakmaválasztási modelljét használta fel a migránsok szelekciójának elemzéséhez. Borjas (2014) a képzettségek megtérülési rátájának országok közötti eltéréseire helyezte a hangsúlyt. Megfogalmazásában akkor beszélhetünk pozitív szelekcióról, amikor a küldő ország munkaerőpiaca a fogadó országhoz képest relatíve alacsonyabb többlettel díjazza a magasabb képzettségeket (azaz az oktatásban való részvétel megtérülési rátája relatíve kisebb). Erre példa lehet többek között a küldő országban mű-

ködő progresszív adórendszer. Ilyen esetben azok döntenek a migráció mellett, akik mind a küldő, mind a fogadó országban átlag feletti képzettséggel és ennek megfelelően keresettel rendelkez(én)ek. Ha a képzettségek és a mobilitás költségei között negatív előjelű korreláció figyelhető meg, az szintén a pozitív szelekció valószínűségét növeli. Negatív szelekcióról az előbbiek ellenkezője esetén beszélhetnénk. A harmadik lehetőséget, amikor az elvándorlók a küldő országban átlag alatt, ám a célországban átlag felett keresnének, inverz kiválasztásnak nevezi. Ez ugyancsak a képzettségek megtérülési rátájával állhat összefüggésben, s így a származási országban úgynevezett alulértékelt szakmák képviselőit ösztönözheti elvándorlásra. Mindezek tükrében a modell amellett érvel, hogy a nemzetközi migráció megértésében nem az átlagbérekre, hanem a képzettségek megtérülési rátájára érdemes fordítani a figyelmet. Mindazonáltal a modell erős korlátozó tényezőjének mondható, hogy a származási és a célországbeli béreket exogén módon kezeli, holott nagyobb volumen esetén a vándorlásoknak nyilvánvaló hatása van rájuk.⁸

Ahogy azt jeleztük, a migrációkutatás egy másik szegmense a humántőke-elmélet bizonyos pontjainak felülvizsgálatával kívánta továbbfejleszteni az alapmodell magyarázó-erejét. A legfontosabb ilyen pont a modell emberképe, azaz az aktorra vonatkozó viselkedési előfeltevések megváltoztatása. Ezek közül kiemelendő a szereplők informáltságának kérdése. Míg a kiinduló modellek rendszerint tökéletes racionalitást és teljes informáltságot feltételeznek az egyénről, addig a későbbi tanulmányok gyakran lazítanak ezen.

Ezek között elsőként a Katz és Stark (1987) által felírt és Bauer és Zimmermann (1995) által feldolgozott, információs aszimmetriára épülő modell említendő, amely azonban nem a migráns, hanem a fogadó ország munkaadójának hiányos informáltságából fakadó következményeket vizsgálja. Tekintve, hogy ez a modell gyakorlatilag az Akerlof-féle (1970) tragacspiac külföldi munkavállalásra átfordított változata, következtetései is megegyeznek vele: mivel a munkaadók rövid távon nem tudják megfigyelni a migránsok termelékenységét, ezért mindenkinek csak egy átlagos bért hajlandók fizetni, ami azonban kizárólag a képzetlenebbek számára ad ösztönzést a migrációra. Kedvezőtlen helyzetükön a képzetlenebbek szignálózással tudnának javítani, ami azonban nem csak számukra költséges, de ösztársadalmi szempontból is hatékonyságvesztéssel jár.

A modellek egy másik családja a migrációs döntést fontolgató egyén kapcsán lazít a tökéletes informáltság feltevésén. Amint ugyanis Shaw (1974) megjegyzi

---

⁸ A saját modelljével és különösen annak formalizálásából adódó problémákkal kapcsolatos kritikákat Borjas (2014) foglalta össze.

és empirikus példával alá is támasztja, a potenciális migránsok jókora hányada nem tudja felmérni az elvándorlás költségeit és hasznait, ennek következtében racionális költség-haszon kalkulációt sem tud végezni. Speare (1971) felmérése ugyancsak azt erősíti meg, hogy a migránsok döntő hányada gyakorlatilag minimális tudással rendelkezik a célterületi lehetőségekről. Világos tehát, hogy a tökéletes racionalitási feltevése csorbul, hiszen a döntést hozók nincsenek tisztában az előttük álló opciók valamennyi aspektusával.

Valójában persze már a kockázatok modellbe építése is puhított a tökéletes racionalitás feltételezésén. Az, hogy a potenciális migráns az alternatívák várható hasznaival – például a bérnek a munkába állás valószínűségével diszkontált értékével – számolt, már ebbe az irányba tett elmozdulás volt. Ez pedig az egyén kockázatpreferenciáját emelte az elvándorlás fontos befolyásoló tényezői közé. Így ezen modellekben – mint arra DaVanzo (1981) is utal – a kockázathoz való hozzáállás a migránsok egyik szelekciós tényezőjévé vált.

A potenciális migráns hiányos informáltságának modellbe építését a migrációkutatás egyik irányzata a Stigler-féle (1989) keresési elmélet felhasználásával kívánta megoldani. Ebben a keretben a migrációhoz szükséges információ maga is egy jószág, amely az egyén számára hasznos, keresése azonban költséggel – direkt- és lehetőségköltséggel egyaránt – jár. Így az információ keresése is egy maximalizálási problémává válik a migrációt fontolgató személy számára: azt optimálisan addig érdemes folytatnia, míg a tevékenység határhaszna egyenlő nem lesz annak határköltségével. Ez a megközelítésmód jelenik meg többek között David (1974), Goodman (1981)⁹, illetve Poot (1996) munkáiban. Noha ezen modellek következtetései a kiinduló feltevések függvényében különbözhetnek, általánosságban elmondható, hogy az egyén információhoz való hozzáférése – amely meghatározza, hogy milyen költségek mellett tud keresni – kulcsfontosságú tényezővé válik a migránsok szelekciója szempontjából.

Mindazonáltal ezen irányzat alapmodelljeinek is vannak gyengeségei, ami szintén az irreális előfeltevésekkel áll összefüggésben. Amint azt Molho (1986) kiemeli, ahhoz, hogy a potenciális migráns racionálisan döntsön a keresésre fordított idő optimális mértékéről, előzetesen is ismernie kell – vagy legalábbis valami alapján felételeznie kell – annak legfontosabb jellemzőit, így a keresés költségét és várható hasznát, vagy az elérhető bérek eloszlásának paramétereit. Ez azonban szintén távol áll az ember valóságban tapasztalt korlátozott racio-

⁹ Goodman (1981) előremutatón az is kiemeli, hogy két típusú hiányzó információ van: „megvásárolható” és „meg nem vásárolható”. Előbbihez a célországokban elérhető adottságokat és lehetőségeket, utóbbihoz pedig a bizonytalan jövő lehetséges kimeneteleit sorolja. A distinkció alapja értelemszerűen az, hogy a jövőről való információt az egyén még (idő) befektetés révén sem szerezheti meg biztosan.

nalításától.¹⁰ Emellett DaVanzo (1981) arra hívja fel a figyelmet, hogy ezekben a modellekben az egyén kezdeti – azaz a keresés megkezdése előtti – információellátottsága kulcskérdés lehet: eldöntheti, hogy egyáltalán hozzálászon-e az információgyűjtéshez. Előfordulhat ugyanis, hogy valakinek objektíve nézve racionális lenne – még a kereséssel is – elvándorolnia, de mivel a kezdeti tudása túlságosan szűkös, ezért hozzá sem kezd az információgyűjtéshez, így a végeredmény szuboptimális lesz.

Az ismeretlen jövő kezelésének ugyancsak bevett módja a véletlen hasznossági (*random utility*) modellek használata, amelyekről Molho (1986) ad áttekintést, de találkozhatunk vele Borjas (1991), Huber és Nowotny (2013), illetve Van Est (1981) munkáiban is.¹¹ Ezek lényege, hogy az egyén által maximalizálandó hasznossági függvény két komponensre oszlik: egy objektív determinisztikus és egy véletlen részre. Ez utóbbi nemcsak az empirikus becsléskor használt, meg nem figyelt, az emberek heterogenitását jelző egyedi jellemzőket sűrítő „hibatagot” integrálja eleve a döntési függvényébe, hanem egyúttal az előttük álló ismeretlenségét is megtestesíti. Így ez az irányzat, szemben a neoklasszikus megközelítéssel, már nem állítja, hogy valamennyi potenciális migránsnak ugyanabba az irányba kell mozognia, ráadásul a hagyományos humántőke-elmélet eredményein is túllép azzal, hogy a látszólag homogén csoportok esetében sem prediktál hasonlókat, hanem teret enged az egyéni élethelyzetekben meglévő különbségek modellben való megjelenítésére. Ráadásul, mint Borjas (1989) kiemeli, a migrációs döntés szempontjából a véletlen tényezők országok közötti korrelációjának is fontos szerepe lehet. Mindazonáltal ahhoz, hogy a véletlen tényező kezelhető legyen az elméleti modellben, a random komponensre itt is statisztikai előfeltevéseket kell tennünk – ez azonban inkább a kutató, semmint a potenciális migráns feladatának tekinthető.

Behaviorista megközelítések

A potenciális migránsok korlátozott informáltságának modellbe építését a migrációs irodalom egy másik irányzata behaviorista szemléletben, Simon (1959, 1982) munkásságára alapozva tette meg: az egyén kognitív korlátainak figye-

---

¹⁰ Természetesen vannak modellek, amelyek lazítanak a feltevéseken. Maier (1985) tanulmányában például az egyén ugyan nem ismeri előre a bérek eloszlásának paramétereit, de a keresés során szerzett információk alapján lépésenként új becslést ad rá, ami azonban ugyancsak komoly kognitív képességeket kíván meg tőle.

¹¹ A random hasznossági modellek véletlen-komponensének különböző specifikus jelentéstartalmairól, illetve ezeknek az empirikus munkákban történő megjelenéséről Huber és Nowotny (2013) ad áttekintést.

lembevételével és a megelégedésre törekvés (*satisficing*) koncepciójával gondolta újra a migrációs döntés természetét. Ezt a megközelítést használja Speare (1974) elmélete is, amely ezáltal túllép a hagyományos közgazdasági kereteken, így az már kívül esik a migráció neoklasszikus mikroökonómiai irányzaton. Modelljében az egyént többféle kötelék kapcsolja a lakhelyéhez (például személyes ismeretségek, munkahely stb.), amelyek erősségét a kapcsolattal való elégedettség adja meg. Ezek összessége határozza meg az aktor általános elégedettségi szintjét, amely, ha kellően magas, akkor az egyénnek meg sem fordul a fejében az elvándorlás gondolata. Még akkor sem, ha a maximalizálási paradigma alapján a status quo nem tekinthető optimálisnak. Ellenben, ha az elégedettség értéke egy bizonyos szint alá csökken, akkor számításba veszi a migráció lehetőségét. Amennyiben pedig elköteleződik a költözés mellett, akkor sem a teljes spektrum legjobb opcióját, tehát az „optimális célhelyet” kívánja megtalálni: keresési tevékenységét az első kielégítő alternatíva fellelése után befejezi.¹² Mindez megfeleltethető a simoni *satisficing* koncepciónak. Ezen keretek között az elégedetlenség szükséges, de nem elégséges feltétele a kivándorlásnak: az egyén kísérletet tehet ugyanis arra, hogy az elégedetlenségét korrekciókkal csökkentse a helyben maradás mellett (például fizetésemelést kérjen). E megközelítés magyarázattal szolgál arra, miért van a világban annyi ember, akinek bár a racionális költség-haszon kalkuláció alapján megérné a migráció, mégsem veszi azt fontolóra. A modell ráadásul a humántőke-elmélet bizonyos aspektusaira is egy új irányból ad magyarázatot. Speare szerint ugyanis az, ha valaki tudja, hogy máshol ugyanazért a munkáért többet keresnek, az az elégedetlenségét növeli, tehát a bérkülönbségek is ezen a csatornán keresztül befolyásolják az elvándorlást. Az életkor kapcsán pedig azt hangsúlyozza, hogy az idősödés nem önmagában teszi egyre immobilabbá az embereket, inkább az elégedettségük szempontrendszerét és annak küszöbértékét befolyásolja.

Speare (1974) modellje nem előzmény nélküli a migrációs irodalomban, s később sem merült feledésbe. Bár nem Simon alapján, de hasonló irányba indult el korábban Wolpert (1966) is, aki az egyén lakhelyén megélt stresszel hozta összefüggésbe a kivándorlási hajlandóság megfogalmazódását. Noha a migrációs döntés meghozatalakor az egyén ebben a modellben is az adott hely elérhető hasznosságát (*place utility*) veti össze az alternatíváéval, szerepel benne egy olyan környezeti stresszből fakadó küszöbérték, amely meghatározza, hogy

¹² A kielégítő alternatíva megtalálása után a tényleges értékelési folyamatot már Speare (1974) is egyfajta költség-haszon kalkulációként írja le. A modell ennek tükrében kétlépcsősnek tekinthető, amelyben az első fok a maradók és a migránsok szétválasztására, a második pedig már a célterület-választásra fókuszál.

egyáltalán elgondolkodik-e a költözésen. A stressznek e kritikus értéke lényegében megfeleltethető a fent tárgyalt elégedettségi küszöbvel, ugyanakkor Speare (1974) a stressz kifejezést annak negatív mentális konnotációja miatt utasította el. A Speare-féle modellt használja kisebb kiegészítéssel – az elégedetlenség és a költözési szándék interakcióinak használatával – Bach és Smith (1977), s ezt fejleszti tovább Landale és Guest (1985) is. Utóbbiak szerint a szubjektív elégedettségi küszöbön túl olyan objektív korlátok is visszatartják az egyént az elvándorlástól, mint a pénz, az idő, vagy a tudás hiánya, illetve idesorolhatók az adott helyre vonatkozó elköteleződések, például az ingatlan tulajdonlása is. Noha ezen tényezők más hagyományos elméletekben is befolyásolják az egyén döntését, itt, a simoni hagyományoknak megfelelően nem csupán a maximalizációs probléma tényezőiként, hanem effektív korlátként jelennek meg, amelyek megléte esetén az egyén el sem gondolkodik az elvándorlason. Az elégedetlenség-konceptió további modellekbe történő beépítési kísérleteiről De Jong és Fawcett (1981) ad áttekintést.

Bár a simoni hagyomány oldaláról érvelhetünk amellett, hogy a megelégedésre törekvést alkalmazó migrációs elméletek jobb leíró modellként szolgálnak az emberi viselkedés megértéséhez, ám kritika – többek között a maximalizációs paradigma oldaláról is – ezekkel szemben is megfogalmazható. Molho (1986) szerint ugyanis a maximalizálás és a megelégedésre törekvés közötti különbség valójában csak szemantikai, s pusztán az információ kezelése tér el ezekben a modellekben. Hagen-Zanker (2008) szerint is lehet úgy tekinteni e modellekre, amelyek pusztán a terminológiát cserélik fel egy újra. Előbbi az érvelésében azt írja, hogy a megelégedésre törekvő embert más megközelítésben egy olyan maximalizáló aktorként modellezhetnénk, aki erőteljes korlátokba ütközik az információ költségének és elérhetőségének oldaláról. Az elégedettség és a stressz fogalmak használatával szemben is hasonló kritikákat fogalmaz meg: azok újdonságértéke valójában attól függ, hogyan definiáljuk őket. Gyakorlati oldalról pedig az mondható el Molho szerint, hogy a stressz és az elégedettség általában ugyanazon tényezők függvénye, amelyek a hasznosságot is közvetlenül befolyásolják. Hasonló jellegű kritikát Landale és Guest (1985) megközelítésével szemben is megfogalmazhatunk. Ők praktikusán úgy kerülnek el a migrációs döntés maximalizációs problémaként történő megfogalmazását, hogy nem építenek formalizált modellt, megelégedési koncepciójukat verbálisan írják le, és azt tesztelik empirikus eszközökkel. Mindazonáltal a modellcsalád értékelésekor Molho (1986) is elismeri, hogy a Simon-féle gondolatvilág átemelésével az érintett szerzők fontos problémára tapintottak rá, s hogy az egyén informáltságának kérdése nem kezelhető pusztán a neoklasszikus alapokon.

A behaviorista alapokon fejlődő, s ma már egyre inkább domináns iskolává váló viselkedési közgazdaságtan vívmányai is megjelennek a migrációs elméletekben. Ennek leginkább előremutató alkalmazása Czaika (2015) munkájában található, amely a kilátásemélet segítségével modellezi a potenciális elvándorlók döntését.¹³ A Kahneman és Tversky (1979) által kidolgozott kilátásemélet állítja az, hogy az egyén a hagyományos utilitarista megközelítéssel szemben nem az abszolút hasznosságát, hanem az abban bekövetkező változásokat értékeli. Tanulmányában Czaika (2015) ennek a megközelítésnek a Kőszegi és Rabin-féle (2009) specifikációját használja, s azt feltételezi, hogy a potenciális elvándorlók a várható abszolút hasznossági szintek helyett a jövőre vonatkozó várakozásaikban bekövetkező változások alapján hozzák meg döntéseiket. Ebben a megközelítésben a status quo-t a jövőre vonatkozó korábbi várakozás jeleníti meg, a modell pedig integrálja magába a nyereségekre és veszteségekre vonatkozó eltérő kockázatpreferenciát és a veszteségkerülést is. Czaika (2015) emellett további viselkedési közgazdaságtani vívmányokat, így a status quo torzítást és a birtoklási hatást is annak magyarázataként említi, hogy miért maradnak helyben világszerte olyanok, akiknek a migráció egyébként racionális alternatíva lehetne.

Ugyancsak a hiányos informáltságra alapozva használ egy másik viselkedésgazdaságtani vívmányt Epstein (2002, 2008), illetve Epstein és Gang (2006). Ezen tanulmányok a csordamagatartás (*herd behavior*) koncepciójával (Banerjee 1992) magyarázták, hogy a kivándorlók milyen minták alapján formálják migrációs terveiket, s választják ki célországukat. A csordamagatartás elmélete azt implikálja, hogy mások viselkedése erősen befolyásolja az egyén elvándorlási szándékát, a potenciális migránsok pedig – feltételezvé, hogy elődeik tömegesen biztosan nem hozhattak rossz döntést – aszerint választanak célterületet, hogy polgártársaik előttük hova mentek nagy számban.¹⁴

Jóllehet, ezek a viselkedésgazdaságtani megközelítések életszerű leírását adják a migrációs döntés bizonyos szegmenseinek, annak jobbjára csak egy verbális szempontból új értelmezését adják, s a modellek végkövetkeztetései nem térnek el érdemben a korábbi elméletekétől. Mindazonáltal a közgazdaságtudomány

¹³ A kilátásemélet korábbi, indirekt alkalmazásával Polgreen és Simpson (2011) munkájában találkozhatunk. A szerzők a boldogság szerepét vizsgálták a migráció alakításában, s jutottak arra a következtetésre, hogy a boldogságnak nemcsak az abszolút szintje, hanem az abban bekövetkező változások is fontos befolyásoló tényezők lehetnek. A kilátáseméletet utóbbi eredményeik potenciális magyarázataként említették.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy a hivatkozott művekben a csordamagatartás szerepének tárgyalására a később tárgyalandó hálózatokkal párhuzamosan kerül sor. Epstein (2008) ezzel a hálózatok létrejöttének okára is értelmezést kíván nyújtani. A hálózati modellek ugyanis azt jól magyarázzák, hogy egy bizonyos idő – a hálózat kiépülése – után a hálózat miért gyakorol pozitív hatást a további potenciális migránsok döntésére, ám kialakulásuk okairól nem szól. Epstein többek között ezen úr betöltésére is vállalkozik, mondván, a csordamagatartást már néhány korábbi elvándorló viselkedése is beindíthatja.

fejlődésének jelenlegi trendjei alapján ezen irányzatokban a migrációkutatás számára is jelentős potenciál rejtőzhet.

A migráció új közgazdaságtana

A nem biztos kimenetek kezelésének a problematikája adott inspirációt egy, a mikroökonómiai modellektől elkülönülő iskola, a migráció új közgazdaságtana (a továbbiakban: MÚK) kialakulására, amelynek fejlődése leginkább Stark munkásságához köthető (Stark, 1991; Stark és Bloom, 1985; Stark és Taylor, 1989, 1991). Ezen irányzat elemzési egysége már nem az egyén, helyette a családra tekint döntéshozó aktorként, amely a migráció lehetőségét egyfajta allokációs döntésként kezeli. Ennek során emberi erőforrásait, azaz a családtagokat úgy allokálja a hazai, illetve külföldi munkaerőpiacok között, hogy azzal családi szinten maximalizálja a várható közös jövedelmet, kihasználva a nemzetgazdaságok különbözőségei adta diverzifikációs lehetőségeket, és minimalizálja az előttük álló kockázatokat is.

A MÚK-ban megjelenik az az egyébként viselkedésgazdaságtani (Kahneman et al., 1991) motivum, amely szerint az emberek nem abszolút értelemben értékelik a helyzetüket, hanem mindig valamilyen referenciaponthoz (például a társadalom más csoportjaihoz) viszonyítják azt. Ez a migráció kapcsán úgy manifesztálódhat, hogy a potenciális elvándorlók nem pusztán saját jövedelmi vagy vagyoni helyzetük, hanem a társadalmi ranglétrán elfoglalt pozíciójuk, relatív depriváltságuk alapján hozzák meg kivándorlási döntésüket (Stark és Taylor, 1989, 1991). Eszerint a szegénység önmagában még nem feltétlenül ösztönöz elvándorlásra. Egy gazdag vagy nagy jövedelmi egyenlőtlenségekkel terhelt társadalomban azonban már nyomasztóbb szegénynek lenni az irányzat szerint, így ezek érintettjei hajlamosabbak lehetnek a migrációra. Mindezek alapján a migráció új közgazdaságtana a fentebb ismertetett elméletekhez képest új implikációkkal bír. Ezek legfontosabbika, hogy a migrációs folyamat elindulhat a nemzetközi bérkülönbségek léte nélkül is. Az országon belüli egyenlőtlenségek, illetve a kockázatcsökkentés mint családi cél ugyanis érdemi fejlettségbeli különbségek hiányában is ösztönözhet az elvándorlásra.

Az ismertetett erények mellett több kritika is megfogalmazható a migráció új közgazdaságtanával szemben. Ezek egyike az elmélet alkalmazhatóságával áll összefüggésben. Míg a fejlődő és fejlett országok viszonylatában valóban plauzibilis hipotézisnek tűnhet a családi szintű kockázatminimalizálás mint migrációs ok, a fejlett országokból kiinduló elvándorlás esetén már kételyek fogalmazód-

hatnak meg ezzel kapcsolatban. Egyrészt azért, mert a nyugati individualista és atomizált társadalmi berendezkedésben, ahol a nukleáris családmódel mellett egyre inkább jellemző az egyedülállóság is, a család mint döntéshozatali egység gondolata megkérdőjelezhető. Másrészt pedig – mint azt Massey et al. (1993) is említik – ezen országokban fejlett magán- és társadalombiztosítási rendszer működik, amely például a munkanélküliségi ellátás intézménye révén betölti azt a kockázatminimalizálási funkciót, amely ellen a fejlődő országok potenciális migránsai az elvándorlással tudnak védekezni. Emellett a családi szintű haszonmaximalizálás és kockázatminimalizálás koncepciója elvi szinten is kifogásolható. Az ember kognitív korlátai ugyanis a családi szintű optimalizációban, amely a kollektív döntések nehézségeivel is terhelt, még inkább jelen lehetnek, ami a realitás oldaláról kezdheti ki ezen leíró modellek jóságát.

Ebből a szempontból életszerűbbnek tűnhetnek DaVanzo (1981), Mincer (1978) és Sandell (1977) korábbi modelljei, amelyek nem mennek el addig, mint a MÚK. Pusztán annyit állítanak, hogy a család akkor vándorol el együttesen, ha az így szerezhető összjövedelem nagyobb a hazainál, és az egyes családtagok esetleges alacsonyabb keresetéből származó kiesést a többiek növekménye internalizálni tudja. Mindazonáltal a MÚK elvitathatatlan érdeme, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy az emberek nem kizárólag saját szempontjaikat veszik figyelembe a kivándorlaskor, hanem az őket körülvevő családi és társadalmi közeg is befolyásolja döntésüket.

Hálózatelméletek

Amint arra már utaltunk, tájékozódása során az egyén különös figyelmet szentel a rokonoktól, barátoktól érkező információkra. Ennek fontosságát a migrációs hálózatok elmélete foglalja keretbe (Gurak és Caces, 1992; Massey, 1990a, 1990b), amely elsősorban nem a migráció kiváltó okait, hanem annak mértékének alakulását kívánja magyarázni. Az irányzat központi fogalma a kumulatív okság (*cumulative causation*) kifejezés, amely a migráció önerősítő és öfenntartó természetére utal. Az ugyanis, hogy egy adott társadalmon belül (vagy más megközelítésben egy adott célországban) növekszik a kivándorlók (vagy bevándorlók) száma, a migrációs hálózatok kiépülésével a többiek számára is megkönnyíti a migrációt. A migrációs hálózatok az emberek interperszonális kapcsolataira épülnek, amelyek – például a kvázi-intézményesülő információs csatornákon keresztül – érdemben csökkentik a vándorlás költségeit. A hálózatok növekedésével ezek a költségek tovább mérséklődnek, ami a kivándorlás nettó hasznainak

növelésével még több személy számára teszi racionális döntéssé az elvándorlást, így az egy idő után öngerjesztő folyamattá válik. Ráadásul a hálózat kiépülése nem csak a migrációs költségek, hanem a bizonytalanság csökkentéséhez is érdemben hozzájárul, ami – mint arra már kitértünk – ugyancsak döntő erővel bírhat. További következmény lehet az is, hogy a kibocsátó közegben a migrációval kapcsolatos attitűdök is megváltoznak, s az elvándorlásnak egyfajta kultúrája alakul ki, ami szintén előmozdíthatja a folyamat további erősödését.

A hálózatok szerepét mind a közgazdasági, mind a szociológiai irodalom tárgyalja. Előbbi a hálózat által nyújtott pozitív externáliák és a hálózat növekedése nyomán endogén módon változó mobilitási költségek szerepére helyezi a hangsúlyt (Carrington et al., 1996), illetve azt emeli ki, hogy a hálózat segítségével az információs költségek csökkenhetnek (Poot, 1996), a munkába állás valószínűsége pedig nőhet (Stahl, 1995). Ezek mind kedvezőbbé tehetik a kivándorlási alternatívát.

A szociológiai irodalom ennél még szélesebb körű szerepet tulajdonít a hálózatoknak. Mivel rendszerint az egyéni cselekvések társadalmi beágyazottságára és meghatározottságára helyezi a hangsúlyt, a migráció kapcsán is axiómaként kezeli, hogy a személyes kapcsolatoknak és az erre épülő kapcsolati hálóknak fontos szerepe van a migráció lefolyásában.¹⁵ Sik (2012) ezt a hálózatrendszeret nevezi migrációs buroknak, amelynek az elvándorlás mint lehetőség felmerülésétől kezdve, a célországválasztáson át egészen a külföldi munkahely megtalálásáig döntő szerepe van a migráció sikerességében. Mint írja: „a hálózat nem csupán a hálózetelméletben megismert tranzakcionális költségeket csökkentő racionalitás intézménye, hanem egy nagy tehetetlenségi erejű és önálló életet élő társadalmi mechanizmus, amely több mint a benne szereplő egyének és háztartások összege, amely önálló szubkultúraként és gazdasági környezetként hosszú távon befolyásolja a benne lévők és a vele érintkezők viselkedését és korlátozottan racionális döntéseit” (Sik, 2012: 145). Ez a megközelítés Haug (2008) munkájában is megjelenik, aki a hálózatok növekedésével járó társadalmi tőke bővülésére helyezi a hangsúlyt. A hálózat így az új környezetbe való beilleszkedésben és az ezzel járó személyes sokkok kezelésében is segítséget tud nyújtani (Sik, 2018).

Mindezek tükrében a migrációs hálózatok elmélete fontos adalékkal szolgál a vándorlási folyamatok alakulásának megértéséhez, hiszen magyarázatot

---

¹⁵ A szociológiai irodalom a hálózatok kapcsán használja a Granovetter-féle (1985) beágyazottság fogalmát is, ám ezt többnyire a bevándorlók integrációja kapcsán tárgyalja, amely kívül esik jelen tanulmány fókuszán. A témáról jó áttekintést ad Portes és Sensenbrenner (2007).

nyújt arra is, hogy miért növekedhetnek az áramlások még elhanyagolható, vagy éppen csökkenő nemzetközi bérkülönbségek mellett is. Ugyanakkor, mint azt Massey et al. (1993) kiemelik: fontos látni, hogy ezen elmélet fókusza eltér a fent bemutatottaktól, és a migráció megindulásának kezdeti okait nem, csak későbbi mértékének alakulását képes magyarázni.

EMPIRIKUS IRODALMAK

A migráció befolyásoló tényezőit leíró elméleti modellek bemutatása után az ezek érvényességéről, empirikus alátámasztásáról szóló kvantitatív vizsgálatokat¹⁶ lefolytató irodalmat tekintjük át.¹⁷ Ezt azonban – mint azt korábban jeleztük – az elméleti alfejezet felépítésétől eltérő struktúrában tesszük: az áttekinthető tanulmányokat az általuk használt adatok mérési szintjének függvényében bontjuk két részre. Ennek megfelelően először az aggregált, makroszintű, majd az egyéni jellemzőket tartalmazó, mikroszintű adatokat használó vizsgálatokat mutatjuk be. Erre a bontásra azért van szükség, mert a megfelelő egyéni adatok hiányában gyakori, hogy a mikroszintű elméleteket is aggregált adatok segítségével tesztelik a szerzők.

A makroadatokat használó tanulmányok elsősorban az áramlások irányának, mértékének és a makrokörnyezetben megjelenő kiváltó okok elemzését célozzák. Az egyéni adatokkal végzett kutatások pedig elsősorban a migránsok szelekciójának, az elvándorlási döntésben számításba vett egyedi tényezők vizsgálatára alkalmasak. Utóbbiak esetén gyakori, hogy tényleges vándorlási adatok helyett a kutatók migrációs hajlandósági adatokon tesztelik az elméleteket. Ezeket ugyancsak szerepeltetjük az áttekintésben.

¹⁶ A kvalitatív vizsgálatok áttekintése – noha fontos szegletét képezik a migrációkutatásnak, különösen a szociológiában – túlmutat jelen tanulmány keretein, már csak terjedelmi szempontok alapján is. Előbbiek ugyanis nem csak módszertanukban, de gyakran kiindulópontjaikban is jelentősen eltérnek az itt tárgyalt vizsgálatoktól, így az – akár az eredményekben vagy implikációkban is megjelenő – esetleges eltérések részletes tárgyalása külön tanulmányt érdemelne.

¹⁷ Az empirikus elemzések értékelésekor mindig szem előtt kell tartani, hogy a migrációkutatásban az adatok elérhetőségével és megbízhatóságával kapcsolatban számos kihívás és dilemma áll a kutatók előtt. Ez többek között a migráció természetéből adódó mérési nehézségekkel áll összefüggésben. A felmerülő kihívásokat az itt hivatkozott művek egy része is tárgyalja (pl. Blaskó és Gödri, 2014; Gödri és Feleky, 2013; Gödri, 2015; Zaiceva és Zimmermann, 2008), de átfogó és általános képet ad az adatokkal kapcsolatos problémákról többek között Bauer és Zimmermann (1995) és Lakatos (2015) is.

Makroszintű vizsgálatok

Amint azt az előző fejezetben bemutatottuk, a migráció egyik mozgatórugója a bérkülönbségek léte. Az egyes területek, országok bérszínvonala pedig általában szoros korrelációt mutat azok általános fejlettségét leíró további mutatókkal. Mindezeknek a migrációs folyamatokban betöltött szerepét – különböző elméleti háttérrel, módszertant és mintát használva – az empirikus irodalmak is rendre igazolták. Hartog és Vriend (1989) Hollandia, míg Katseli és Glystos (1989) Görögország esetében vizsgálta a kivándorlási rátákra ható tényezők szerepét. Utóbbiak a migráció mikroökonómiai elméletéből kiindulva az NDK-ba vándorlás esetén, előbbiek pedig a mikro- és makroökonómiai megfontolások együttes felhasználásával, nem célország-specifikusan támasztották alá a célországok bérszínvonalának befolyásoló erejét. Geary és Ó Gráda (1989) az ír-brit relációt vizsgálva jutott azonos eredményre. Ugyanezt Lundborg (1991) a humántőke-elmélet talajáról a skandináv országok migrációs rátái kapcsán erősítette meg. A fogadó ország béreinek proxyjaként az egy főre eső GDP-t használva vegyes elméleti háttérrel Jennissen (2003) a nyugat-európai, Mayda (2010) az OECD-országok 1980 és 1995 közötti időszak vándorlási rátája, Sprenger (2013) illetve Palmer és Pytlikova (2015) pedig az Európai Unió belüli áramlások esetén támasztotta alá a változó fontosságát.

Negatív irányú kapcsolatra utaló empirikus eredménnyel csak Jenkins (1977) munkájában találkozhatunk, aki a vonzás-taszítás elméletét Mexikó és az Egyesült Államok viszonylatában tesztelte. Eredményének általánosíthatósága azonban több szempontból is megkérdőjelezhető. Vizsgálata ugyanis az idősorok egyszerű korrelációanalízisére épült, így a bérek és a migráció kapcsolatában nem tudott további tényezőkre kontrollálni (pl. az amerikai gazdaság további vonzó tényezőire vagy a migrációs politika szigorúságának változására). Elemzését továbbá nem a gazdaság egészére végezte, kizárólag mezőgazdasági dolgozók bérével számolt, amelynek változása sem az egyéb szektorok, sem a nemzetgazdasági átlag bérszínvonalának mozgásával nem esik egybe feltétlenül.

A származási országok bérszínvonala ugyancsak fontos tényező a migráció alakulásában, amit Jenkins (1977), Katseli és Glystos (1989), Geary és Ó Gráda (1989), valamint Lundborg (1991) empirikus vizsgálatai is alátámasztottak. A push-pull megközelítésre alapozva, a pakisztáni kivándorlók számát vizsgálva Ahmad et al. (2008) is hasonló eredményre jutott, Kureková (2013) pedig a kelet-közép-európai országok munkaerejének kivándorlási rátája kapcsán bizonyította ezt. A bérek proxyjaként ismét a GDP-adatokat használva Sprenger (2013), valamint Palmer és Pytlikova (2015) eredményei is a fentieket erősítik meg.

A küldő országok bérszínvonala kapcsán csak Faini és Venturini (2010) találtak vegyes eredményeket. A szerzők dél-európai országok bruttó flow adatokból számított kivándorlási ráták kapcsán jutottak arra, hogy ugyan a gazdagabb küldő országok bérszínvonalának növekedése csökkenti az elvándorlást, ám a szegény országok esetén a kapcsolat fordított. A származási országok bérszínvonalának és kivándorlási rátájának kapcsolatát tehát egy fordított U-alakú görbével írták le. Ezt azzal magyarázták, hogy a bérek növekedése ezen társadalmakban első körben inkább lehetőséghez juttatja a migrációt fontolgatókat.

A származási és a célország egymáshoz viszonyított bérszínvonalának – azaz a relatív bérszínvonalnak – a kivándorlásra gyakorolt hatását is többen tesztelték. Walsh (1974) humántőke- és push-pull elméletre alapozott tanulmányában Írország és az Egyesült Királyság viszonyában igazolta a bérszínvonalbeli különbségek és az áramlások mértéke közötti pozitív kapcsolatot. Ezt az összefüggést erősítette meg Jenkins (1977) és Geary és Ó Gráda (1989) is. A pozitív kapcsolat létét támasztotta alá Finnország és Svédország viszonyában a humántőke-elmélet bázisán vizsgálódó Erikson (1989), valamint a gravitációs modelljét¹⁸ a nyugat-európai országok bevándorló állományán tesztelő Molle és van Mourik (1989) is. A neoklasszikus közgazdaságtan predikcióit a közép-európai országok mintáján Fassmann és Münz (1997) is megerősítette: a nagyobb bérkülönbségek nagyobb vándorlási áramlásokat eredményeznek. A humántőke-elméletből kiindulva Hatton (2005) egyesült királysági adatok felhasználásával, Clark et al. (2007) pedig amerikai adatokon jutott ugyanerre az eredményre. Bertocchi és Strozzi (2008) vegyes elméleti háttérrel 1870 és 1910 közötti adatokkal, válogatott nyugat-európai és észak-amerikai országok mintáján igazolta a bérkülönbségek szignifikáns szerepét. A pozitív irányú kapcsolat létét Faini és Venturini (2010) is megerősítette.

A fentiekkel ellentétes, negatív irányú kapcsolatra utaló eredmény csak Grogger és Hanson (2011) modelljeinek egyik specifikációjában figyelhető meg. Itt a szerzők OECD-országok kivándorlási rátái segítségével a Borjas-féle szelekciós modell implikációit kívánták tesztelni, a negatív együtttható megjelenését pedig a mobilitási költségekre való kontrollálás hiánya miatti kihagyott változók okozta torzítással, valamint az adatokban meg nem jelenő negatív szelekció hiányával magyarázták. Negatív irányú és nem szignifikáns kapcsolatról számolt

¹⁸ A gravitációs modellek főbb predikciói Kim és Cohen (2010) megfogalmazásában a következők: i) a nagyobb népességű országok több migránst bocsátanak ki a kisebb népességűeknek; ii) a nagyobb népességű országok több bevándorlót vonzanak; és iii) nagyobb távolságok esetén a várható áramlások mértéke is kisebb.

be Waldorf és Esparza (1988) is, akik négy különböző európai országból az NSZK-ba történő munkaerő-migráció időbeli alakulását vizsgálták. Az országok idősoraira külön-külön futtatott és egymástól is különböző specifikációjú modelljeikben azonban mindössze a relatív bér- és munkanélküliségi szint szerepelt magyarázóváltozóként, így az erősen korlátozottnak tekinthető, ami magyarázattal szolgálhat az irodalom döntő többségében tapasztaltaknak ellentmondó eredményeire.

A nemzetgazdaságok munkaerőigénye és ennek pandantjaként a migráns munkába állásának valószínűsége ugyancsak fontos befolyásoló tényezőként jelent meg a migrációs elméletekben, amely faktorokat az empirikus kutatások rendre a munkanélküliség mértékével proxyzták. A célterületek munkanélküliségi szintje és az odaáramló migráció mértéke között az irodalom egyhangúan igazolta a negatív irányú kapcsolat létét. Jenkins (1977), Hartog és Vriend (1989), Katseli és Glystos (1989), Lundborg (1991), Jennissen (2003), Hatton (2005), Faini és Venturini (2010), Sprenger (2013), valamint Palmer és Pytlikova (2015) hivatkozott tanulmányai mind erre szolgáltatnak empirikus bizonyítékokat. Tétényi et al. (2018) szerint ráadásul ez az összefüggés még menekültek esetén is fennáll. Munkájukban ezt a push-pull irányzatból kiindulva a 2002 és 2016 között Magyarországra beérkező menedékkérelmekre vonatkozó adatok segítségével igazolták.

Ezzel párhuzamosan a származási országok magasabb munkanélküliségi szintje a gazdaságban meglévő munkaerőfeleslegre utalhat. Így az egyén számára is nehezebb lehet megfelelő munkát találni, s ez egyfajta taszító tényezőként jelentkezhet az elvándorlást fontolgató munkaerő számára. E hipotézist Eriksson (1989), Katseli és Glystos (1989), Lundborg (1991), Fassmann és Münz (1997), Ahmad et al. (2008), Faini és Venturini (2010), Kureková (2013), Sprenger (2013), Palmer és Pytlikova (2015) vizsgálatai támasztják alá.

A küldő ország munkanélküliségi szintje és a kivándorlás mértéke között csak Stark et al. (2009) talált negatív irányú kapcsolatot, akik a MÚK elméleti talaján állva elemezték a lengyelországi régiók emigrációs folyamatait. A szokatlan eredményt strukturális okokkal magyarázták: az érintett munkanélküliek ugyanis – a szocialista rendszer „örökségeként” – olyan típusú képzettségekkel rendelkeztek, amellyel külföldön sem tudnának munkát találni. Így esetükben humán tőkájuk gyenge minősége jelentette a visszatartó erőt a kivándorlástól, s a magas munkanélküliség nem oka, hanem okozata volt ennek.

A munkanélküliség fentiekkel konzisztens szerepét erősítették meg Walsh (1974), Waldorf és Esparza (1988) és Lundborg (1991) hivatkozott elemzései is, akik a küldő és a fogadó ország relatív munkanélküliségi szintje és a vándorlások mértéke között találtak pozitív irányú szignifikáns kapcsolatot. A két vál-

tozó között ellentétes irányú kapcsolatot csak Geary és Ó Gráda (1989) mért az Írországból az Egyesült Királyságba történő migrációt vizsgáló empirikus modelljük első specifikációjában. Miután azonban modelljüket újraszpecifikálták és a várható relatív bérek változójában számoltak a munkanélkülivé váláskor esedékes járadékokkal is, már az elmélettel konzisztens eredményekre jutottak.

A piaci tényezők mellett a közpilitikai jellegű faktorok fontosságát is több empirikus vizsgálat alátámasztotta. Geary és Ó Gráda (1989) azt mutatta meg, hogy az adó- és a jóléti rendszer a potenciális migránsok várható jövedelmén keresztül befolyásolja a migrációs trendeket. Tétényi et al. (2018) a menedékkérők esetén jutott hasonló eredményre, míg Lundborg (1991) a munkanélküli járadékok célországbeli, illetve a küldőkhöz viszonyított relatív nagyságának befolyásoló erejét igazolta. Kureková (2013) a származási országok jóléti rendszereinek (jóléti, szociális védelmi és munkanélküliségi kiadások), Palmer és Pytlikova (2015) pedig a jóléti kiadások kapcsán bizonyította, hogy hatással vannak a migráció alakulására.

Pânzaru (2013) közép-kelet-európai országok migrációs flow adatain jutott arra az eredményre, hogy a közpolitika és az intézményi működés minősége (így az üzleti és a munkaerőpiaci szabályozás, valamint az igazságszolgáltatás, továbbá a jogrendszer működése) nem befolyásolja a vándorlások mértékét. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy az említett tényezők helyett elsősorban a gazdasági tényezők dominánsak a migráció mozgásában. Tekintve azonban, hogy empirikus modelljében ezekre a változókra nem kontrollált, így eredményei, illetve következtetései erősen megkérdőjelezhetőek. Bertocchi és Strozzi (2008) ugyanakkor szignifikáns kapcsolatot talált a fogadó országok politika intézményeinek minősége (demokrácia foka, szavazati jog kiterjedtsége) és a beáramló migráció alakulása között. Tétényi et al. (2018) pedig a származási ország politikai rendszere kapcsán arra jutott, hogy elnyomás esetén kevesebb menekült tud távozni onnan, az erőszakos konfliktusok jelenléte azonban érdemi taszító hatást jelent.

A költségek migrációs döntésekben betöltött szerepe empirikusan nehezen mérhető, ám az általánosan elmondható, hogy ezek mértéke távolabb lévő országok esetén jellemzően nagyobb (gondolva akár az utazás, a költözés és a kapcsolattartás terheire is). Ennek megfelelően a makroszintű adatokkal dolgozó vizsgálatok a költségek mértékét rendre a küldő és a fogadó terület közötti távolsággal mérik. Molle és van Mourik (1989), Lundborg (1991), Fassmann és Münz (1997), Clark et al. (2007), Mayda (2010), Grogger és Hanson (2011), Sprenger (2013), Palmer és Pytlikova (2015), illetve Tétényi et al. (2018) elemzéseire rendre abba az irányba mutatnak, hogy a távolság és a migráció mértéke között szig-

nifikáns negatív irányú kapcsolat van. Emellett Sprenger (2013) tanulmányában az országok közötti szomszédosság dummy változójának szignifikáns volta is a könnyebb megközelíthetőséget, átjárhatóságot és ezzel együtt az „olcsóbb” migráció lehetőségét jelzi.

Azt, hogy a migrációs hálózatok megléte is hozzájárulhat a vándorlási költségek csökkentéséhez, szintén számos elemzés alátámasztotta. Ezek a hálózatok létének proxyjaként rendre a célországban tartózkodó migráns populáció méretét vagy az előző időszakban odavándorolt személyek számát használták, és kivétel nélkül szignifikáns pozitív irányú kapcsolatot találtak az adott időszaki migráció nagyságával. Ezen eredmények Lundborg (1991), Jennissen (2003), Hatton (2005), Clark et al. (2007), Faini és Venturini (2010), Mayda (2010), Sprenger (2013), Palmer és Pytlikova (2015), illetve Tétényi et al. (2018) hivatkozott tanulmányaiban jelentek meg.

Azt, hogy a nyelvtudás, az idegen nyelv ismerete költségcsökkentő – vagy éppen a humán tőke hasznosíthatóságát növelő – tényező lehet a potenciális migránsok számára, szintén több empirikus vizsgálat bizonyította. Clark et al. (2007) eredményei szerint az angolnyelvű országokból ceteris paribus szignifikánsan többen vándoroltak az USA-ba, mint máshonnan.¹⁹ Grogger és Hanson (2011) a célországok tekintetében mutatta meg, hogy az anglofon államok vonzóbbak a migránsok számára. Sprenger (2013) azt igazolta, hogy a származási ország lakosságának idegen nyelvismerete befolyásolja az áramlások alakulását, emellett a nyelvi közelség és a migráció mértéke között is szignifikáns kapcsolatot talált. Utóbbit Palmer és Pytlikova (2015) is megerősítette.

A külföldi munkavállalást és letelepedést a bevándorláspolitikai és a kapcsolódó munkaerőpiaci szabályok is megnehezíthetik, amelyek kezelését és leküzdését ugyancsak a migráció költségeiként értelmezhetünk. Molle és van Mourik (1989) eredményei szerint a migráció mértéke és a szigorú bevándorláspolitikai negatív irányú kapcsolatban áll egymással. A bevándorlási és menedékjogi rendszer működése, szigorúsága Tétényi et al. (2018) elemzése szerint a menedékkérők döntését is befolyásolja. Grogger és Hanson (2011), illetve Sprenger (2013) a szabad nemzetközi mozgás intézményének (Schengen-tagság, vízumkényszer hiánya) meghatározó szerepét igazolták. Fassmann és Münz (1997) pedig együttjárást talált ugyan a bevándorláspolitikai szigorodása és a bevándorlás növekedése között, azonban kiemelték, hogy ez inkább fordított irányú kapcsolatokra utal: valójában a növekvő bevándorlás lehetett az oka a szigorodó törvénykezésnek.

---

¹⁹ Ez persze nemcsak a nyelvtudás meghatározó szerepét, hanem a kultúrák közelségének fontosságát is jelzi.

Nemcsak a fogadó ország formális szabályainak leküzdése jelenthet akadályt – s ezáltal mobilitási költséget – a migránsok számára, hanem az informális intézményi különbségek áthidalása is. Ezt a hipotézist Molle és van Mourik (1989) vizsgálata igazolja, ám Sprenger (2013) nem talált szignifikáns kapcsolatot az egyes országok vallási és kulturális távolsága és a köztük végbemenő migráció mértéke között. Utóbbira magyarázat lehet, hogy Sprenger (2013) vizsgálata EU-tagállamokra fókuszált, ahol ezek – kontrollálva ráadásul a nyelvi különbségekre – lényegesen kisebbek, mint globális viszonyban.

A gyarmati múlt fontos forrása lehet az országok kultúrájának „közelsége”, s ezáltal pozitív hatása lehet a bilaterális migráció alakulására. Ebből kiindulva a gyarmati kötelékek szerepét Grogger és Hanson (2011) megerősítette, Mayda (2010) azonban nem talált szignifikáns kapcsolatot a változó és a migráció mértéke között. Utóbbira ugyancsak az OECD-országok mintájának sajátossága adhat magyarázatot. Szintén az országok közötti közelség és kapcsolódások proxyként szolgálhatnak a bilaterális külkereskedelmi kapcsolatok is, amelyeknek az áramlásra gyakorolt pozitív hatását Fassmann és Münz (1997) igazolta.

A korábban tárgyalt makrogazdasági mutatókon túl az infláció mértéke említendő még, amely a különböző országokban uralkodó bizonytalanság proxyjaként szolgálhat. Tekintve, hogy utóbbi kétségkívül befolyásolhatja az egyén jövőjének tervezhetőségét, a magas infláció egyfajta push-faktorként is működhet. Ennek szignifikáns hatását Ahmad et al. (2008) eredményei igazolják. További taszító tényezőként hathat a MŰK szerint az, ha egy országban nagy az egyenlőtlenségek mértéke, hiszen ez fokozottan növeli a szegények depriváltságérzetét. Ezt Hatton (2005), Clark et al. (2007), Stark et al. (2009) és Mayda (2010) vizsgálatai támasztják alá.

Egyes szerzők a humántőke-elmélet további, így a korra (Bertocchi és Strozzi, 2008; Mayda 2010), illetve a képzettségre (Jennissen, 2003; Sprenger, 2013; Palmer és Pytlikova, 2015) vonatkozó implikációit is tesztelték makroadatok segítségével, noha azok alapvetően nem alkalmasak erre. Az országos átlagokat leíró mutatók alapján ökológiai tévkövetkeztetés lenne konklúziót vonni: az ugyanis, hogy a magasabb, átlagos képzettségi szinttel rendelkező országokból ceteris paribus kevesebben vándorolnak el, nem jelenti azt, hogy ténylegesen a magas képzettségűek döntenek a kivándorlás mellett. Ezen állítások empirikus tesztelése kapcsán tehát a következő alfejezetben bemutatásra kerülő mikroszintű vizsgálatok irányadóak.

Összességében tehát az látható, hogy az aggregált adatokat használó empirikus tanulmányok rendre igazolják az előző fejezetben bemutatott elméletek által fontosnak tartott makrotényezők befolyásoló szerepét. Ezek a tényezők

– amelyek áttekintő összefoglalását a *2. melléklet* tartalmazza – nagymértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megértsük az országok közötti áramlások irányát és mértékét, az egyéni szintű szelekciós tényezőkről azonban csak korlátozott képet adnak. Utóbbiakról a következő alfejezetben értekezünk részletesen.

Mikroszintű vizsgálatok

A mikroszintű adatokat használó kutatások előnye, hogy az egyedi jellemzők alapján segítenek megérteni, mely tulajdonságokkal rendelkező személyek hajlamosabbak inkább az elvándorlásra, s ezáltal közelebb visznek a migráció okainak és befolyásoló tényezőinek megértéséhez. Az alábbiakban ilyen vizsgálatok eredményeinek bemutatására kerül sor. Ezek többnyire a humántőke-elméletből indulnak ki, így az itt ismertetendő munkák esetében csak az ettől való eltérést emeljük ki.

A mikroszintű vizsgálatok között található olyanok, amelyek bizonyos makroadatokat is bevonnak az elemzésbe (például a mintában szereplő egyén származási országának a munkaerőpiaci állapotára vonatkozó aggregált mutatókat²⁰). Ezek is megerősítik az elméleteknek az egyéni jólétet meghatározó bérekre vonatkozó implikációit. Geis et al. (2013) négy fejlett ország mikroadatai segítségével elemezték a migránsok célország-választásának befolyásoló tényezőit, és erősítették meg, hogy a bevándorlók a magasabb bérszínvonalú országokat preferálják. Drinkwater (2003) az EU-csatlakozás előtt álló kelet-közép-európai országok esetén – proxyként az egy főre eső GDP értékeket használva – talált szignifikáns negatív kapcsolatot a küldő ország bérszínvonala és az adott állam polgárainak migrációs hajlandósága között. Fouarge és Ester (2008) és Zaiceva és Zimmermann (2008)²¹ szintén EU-s mintákon, Örkény (2003a) pedig Kárpát-medencei adatokon erősítette meg, hogy a származási ország alacsony bérszínvonala növeli az elvándorlási hajlandóságot. Speare (1971) tajvani adatok felhasználásával talált szignifikáns pozitív irányú kapcsolatot a migrációtól várt bérkülönbségek és az elvándorlás megvalósulása között.

Az objektív anyagi viszonyokon túl az elméleti irodalom a szubjektív jólét-érzet fontosságára is kitért. A különböző életkörülményekkel – például anyagi helyzettel vagy munkával – való elégedettség migrációt befolyásoló szerepét

---

²⁰ Ezen vizsgálatokban ugyanazon ország polgárai esetén nem, csak országonként volt variancia az adatokban.

²¹ Megjegyzendő, hogy Zaiceva és Zimmerman (2008) egyik almintájukon, a 2004 előtt csatlakozott tagállamok 2001-es adatain pozitív irányú kapcsolatot is mértek, amelyet – részleteket nem taglálva – adózási megfontolásokkal és a visszatérési szándékok potenciális meglétével magyaráztak.

többen is igazolták. Szociológiai megközelítéssel, Kárpát-medencei romák migrációs potenciálját vizsgálva Örkény (2003b), tényleges migrációról szóló erdélyi adatokon Gödry és Feleky (2013), magyarországi elvándorlási szándékok esetén pedig Gödri (2016) tette meg ezt. Több korábbi szociológiai megalapozottságú kutatását összegző művében Sik (2018) is ezt erősítette meg. Hivatkozott tanulmányukban Zaiceva és Zimmermann (2008) is azt találták, hogy a fizetésükkel elégedett személyek ceteris paribus szignifikánsan kisebb hajlandóságot mutattak az elvándorlásra. Behaviorista alapokról indulva Speare (1974), illetve Landale és Guest (1985) migrációs szándékok és a tényleges migráció kapcsán támasztották alá az elégedetlenség elvándorlást ösztönző természetét.

A munkalehetőségekre vonatkozó várakozások ugyancsak megerősítést nyertek az egyedi adatokat használó kutatásokban is. Geis et al. (2013) igazolták, hogy az elvándorlók ceteris paribus az alacsonyabb munkanélküliségi rátával rendelkező országokban törekednek, Speare (1971) és Drinkwater (2003) pedig a származási hely magas munkanélküliségének taszító hatására talált empirikus bizonyítékot.

Utóbbi eredmény tovább vezet arra a tényre – amely egyébként is a mikroszintű vizsgálatok előnyének tekinthető – hogy a szelekciós tényezők vizsgálatának megértésekor az aktorok egyedi jellemzőire érdemes fókuszálni. Azt, hogy a foglalkoztatottak a munkanélkülieknél kevésbé hajlamosak az elvándorlásra, többen is igazolták. Speare (1971), Örkény (2003a, 2003b), Gödri (2016), Sik (2018) hivatkozott írásai mellett Burda et al. (1998) németországi migrációs hajlandóságokat rögzítő adatbázis segítségével, a behaviorista alapokról kiindulva Epstein és Gang (2006) pedig magyarországi elvándorlási hajlandósági adatokon erősítették meg ezt.

A cél és származási hely közötti távolságot korábban a migrációs költségek proxyjaként azonosítottuk. A távolság növekedésének szignifikáns negatív hatását a migráció megvalósulására Speare (1971) igazolta, Hunt és Mueller (2004) pedig amerikai és kanadai adatokon támasztotta alá ezt a célterület-választás kapcsán. Előbbi azt is megmutatta, hogy a potenciális migráns által várt további költözési költségek nagysága ugyancsak befolyásolja a személy későbbi döntését.

A migrációs hálózatok szerepének tesztelésére ugyancsak alkalmasabbak a mikroadatok, hiszen ezek segítségével lehet kontrollálni arra, hogy az adott egyén ténylegesen rendelkezik-e a célterületen olyan kapcsolatokkal (például családtagok, barátok), amelyek megkönnyíthetik számára az elvándorlást és a beilleszkedést. E hálózati hatás pozitív szerepét Speare (1971), Burda et al. (1998),

Epstein és Gang (2006), Zaiceva és Zimmermann (2008), Geis et al. (2013), Gödri (2016), valamint Sik (2018) hivatkozott tanulmányai igazolták. Ugyanezt erősítette meg behaviorista elméleti alapokról indulva, fülöp-szigeteki elvándorlási szándékok, valamint tényleges viselkedési mikroadatokon De Jong et al. (1986), illetve Ausztriába irányuló migrációs és ingázási hajlandóságokat vizsgálva Huber és Nowotny (2013) is.

Szintén a hálózati hatás proxyjának tekinthető, ha az egyén rendelkezik korábbi migrációs tapasztalattal. Ennek pozitív szelekciós szerepét a későbbi migrációs szándékra vagy a tényleges elvándorlásra De Jong et al. (1986), Drinkwater (2003), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huber és Nowotny (2013), továbbá Gödri (2016) tanulmányai igazolták. Ezt az összefüggést magyar mintán is több szerző alátámasztotta: Huzdik et al. (2010) a külföldi munkába állásról való vélekedés, Hárs és Simon (2016a) az orvsmigráció kapcsán. Blaskó és Gödri (2014) azt mutatta meg, hogy a nem Magyarországon születettek a többi magyar állampolgárnál *ceteris paribus* nagyobb valószínűséggel döntenek az elvándorlás mellett.

A humántőke-elmélet következtetései empirikus tesztelésére szintén a mikroadatok a megfelelőek. Azt, hogy a kor előrehaladtával csökken a kivándorlás valószínűsége, számos vizsgálat, így Speare (1971), Landale és Guest (1985), Burda et al. (1998), Drinkwater (2003), Örkény (2003a, 2003b), Hunt és Mueller (2004), Epstein és Gang (2006), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huzdik et al. (2010), Gödri és Feleky (2013), Huber és Nowotny (2013), Gödri (2016), illetve Sik (2018) igazolta. Idesorolhatóak Huzdik (2014) és Sik és Szeitl (2016) munkái is, amelyek a magyarországi migrációs potenciált alakító faktorokat vizsgálták. Blaskó és Gödri (2014), valamint Hárs és Simon (2016a) ugyanakkor korábban hivatkozott tanulmánya mellett egy másik (2016b) – a magyar munkaerő-elvándorlást vizsgáló – művükben fordított U-alakú kapcsolatot találtak a kor és a migrációs viselkedés között.

A humán tőke minősége ugyancsak befolyásolja, hogy az egyén milyen eséllyel talál munkát egy másik országban. Arra, hogy a képzettségi szint emelkedésével *ceteris paribus* az elvándorlás valószínűsége is nő, Speare (1971), Burda et al. (1998), Drinkwater (2003), Hunt és Mueller (2004), Epstein és Gang (2006), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huzdik et al. (2010), Huber és Nowotny (2013), Blaskó és Gödri (2014), Gödri (2016), Hárs és Simon (2016b), illetve Sik (2018) tanulmányai nyújtanak empirikus bizonyítékot. Fordított irányú kapcsolatot, tehát negatív szelekcióra utaló jeleket csak Gödri és Feleky (2013) talált speciális, erdélyi mintájuk vizsgálatakor.

Külföldre vándorlás esetén a nyelvtudás szintén fontos jellemzője az egyén humán tőkájének. Azt, hogy a jobb idegennyelv-tudással rendelkezők hajlamosabbak az elvándorlásra, Fouarge és Ester (2008), Huber és Nowotny (2013), Huzdik (2014), Gödri (2016) és Sik (2018) vizsgálatai támasztják alá.

A fentiekén túl az empirikus vizsgálatok rendre kontrollálnak néhány további demográfiai tényezőre. Ilyen többek között az egyén neme. Az elmúlt évtizedek vizsgálatai, így Burda et al. (1998), Drinkwater (2003), Örkény (2003a, 2003b), Epstein és Gang (2006), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huzdik et al. (2010), Huber és Nowotny (2013), Blaskó és Gödri (2014), Huzdik (2014), Hárs és Simon (2016b), Sik és Szeitl (2016), illetve Sik (2018) munkái azt mutatják, hogy alapvetően a férfiakat jellemzi nagyobb elvándorlási hajlandóság. Sik és Örkény (2003) szerint ennek oka főként a férfiak hagyományos társadalmi, illetve családfenntartó szerepében, valamint kalandkeresőbb attitűdjében keresendő.

Az, hogy valaki párkapcsolatban, illetve házasságban él, az empirikus vizsgálatok szerint szintén nagymértékben befolyásolja migrációs hajlandóságát. De Jong et al. (1986), Burda et al. (1998), Drinkwater (2003), Epstein és Gang (2006), Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), Huzdik et al. (2010), Gödri és Feleky (2013), Huber és Nowotny (2013), Blaskó és Gödri (2014), Huzdik (2014) és Gödri (2016) elemzéseik mind azt mutatják, hogy az egyedülállók nagyobb valószínűséggel döntenek az elvándorlás mellett.

Emellett az is befolyásoló erővel bír, hogy az egyénnek van-e gyermeke. Fouarge és Ester (2008), Zaiceva és Zimmermann (2008), illetve Huber és Nowotny (2013) eredményei azt erősítik meg, hogy a gyermekesek ceteris paribus kisebb hajlandóságot mutatnak az elvándorlásra. A családméret meghatározó szerepét az irodalom az együtt történő vándorlás esetén többnyire a növekvő költségekkel (Huber és Nowotny 2013; Mincer 1978), a család otthonmaradása esetén pedig a lelki tényezőkkel (Zaiceva és Zimmermann, 2008) hozza összefüggésbe. Ezzel ellentétes eredményre csak Huzdik et al. (2010) jutottak, ők azonban ehhez egyszerű arányszámokat kalkuláltak, s nem kontrollálták egyéb tényezőkre.

Az empirikus vizsgálatok alapján az ingatlantulajdonosok kisebb mobilitási hajlandóságot mutatnak, mint azok, akik nem rendelkeznek saját ingatlannal. Speare (1971), Burda et al. (1998), Fouarge és Ester (2008), továbbá Zaiceva és Zimmermann (2008) tanulmányai rendre megerősítik az ingatlanok ilyen jellegű visszatartó erejét. Emellett Burda et al. (1998) és Zaiceva és Zimmermann (2008) eredményeiből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a nagyvárosok lakói szintén mobilabbak a kisebb települések rezidenseinél. Előbbi megfigyelést

Zaiceva és Zimmerman (2008) az ingatlaneladás extra költségeivel magyarázza, utóbbi okát pedig Örkény és Sik (2003: 190) annak tulajdonítja, hogy „a nagyvárosok részei a világvárosok közötti globális munkaerőpiaci, kommunikációs és kulturális kapcsolatok rendszerének”.

Összességében tehát az látható, hogy a mikroszintű vizsgálatok nélkülözhetetlen adalékokkal szolgálnak az aggregált adatokkal dolgozó kutatások mellé a nemzetközi migrációs folyamatok megértésében. Amellett, hogy képet adnak arról, hogy milyen attribútumokkal rendelkező személyek hajlamosabbak a migrációra, magának az elvándorlási döntésnek a természetéről, annak befolyásoló tényezőiről is információval szolgálnak. Mindezek összefoglalását a *3. melléklet* tartalmazza.

ÖSSZEĞZÉS

A szakirodalom áttekintése alapján több dolog is kirajzolódik a migráció kapcsán. Elsősorban az, hogy önmagában is sokszínű jelenségről van szó, amelyet a társadalomtudományok különböző irányzatai legalább ilyen sokoldalú módon közelítenek meg. Ebből a sokszínűségből azonban kitűnik, hogy a különböző elméleti megközelítések szándékuk szerint is a migráció különböző aspektusaira kívánnak fókuszálni, ennek megfelelően a magyarázóerejük is eltérő a jelenség egésze tekintetében. Mindez pedig arra mutat rá, hogy maga a migráció is komplex jelenségként értelmezendő és elemzendő, így bármelyik irányzat primátusának a hirdetése diszciplináris vakság lenne a kutatók részéről. Az elméletek tekintetében emellett a fejlődés, illetve a kapcsolódási pontok megtalálása is megfigyelhető. Jól látható, hogy a későbbi munkák érdemben építenek mind a migrációkutatás korábbi vívmányaira, mind az aktuális tudományos trendekre. Végül, de nem utolsó sorban szintén pozitívként értékelhető az, hogy a terület empirikus eredményei összhangban vannak az elméletek implikációival, s a különböző háttérrel, mintával és módszerrel dolgozó kutatások nem ellentétes, hanem egymást kiegészítő eredményeket vonultatnak fel. Tanulmányunkban erről kívántunk széles körű, rendszerezett képet adni, amelynek táblázatszerű összefoglalása a mellékletekben érhető el.

Az elméletek értékelésekor fontos szempont lehet, hogy az egyes irányzatok mennyire alkalmasak napjaink migrációs folyamatainak elemzésére. Ezt a kérdést a különböző iskolák bemutatásakor már érintettük, de fontosnak érezzük, hogy itt – immár az empirikus eredményeket is figyelembe véve – áttekintést adjunk róla. A migráció neoklasszikus makro- és mikroökonómiai

elméletei az általánosíthatóság igényével, analitikus modellként léptek fel, így a jelenkori folyamatokra is generálisan alkalmazhatók. Az empiria ráadásul igazolja is ezen irányzatok fő implikációit (pl. bérszínvonal, munkanélküliség, kor, képzettség stb.). Az ugyanakkor – a modellezés természetéből fakadóan – elvitathatatlan, hogy ezen irányzatok jelentős egyszerűsítésekkel élnek, így a migráció komplex természetének megértésére kevésbé, inkább a trendek és nagy átlagok szintjén megfigyelhető jellemzők leírására alkalmasak. A makroökonómiai elmélet többek között a szelekció kérdésének magyarázatára, míg a humántőke-elmélet a migrációs döntés életszerű természetének (vö. racionális költség-haszon kalkuláció) leírására nem alkalmas. A különböző mobilitási formák specifikumainak értelmezése ugyancsak további cizellálást tesz szükségessé. Ennek megfelelően a mikroökonómiai modellcsalád továbbfejlesztett változatai, valamint a bemutatott behaviorista modellek ezekben az irányokba tett lépéseknek tekinthetők, de a modellek magyarázóerejének növelésére még jelentős tér van. Ebben többek között a kognitív tudományok és a szociológia vívmányai szolgálhatnak segítségül, amelyek mind az emberi agy működésével kapcsolatban, mind az emberi cselekvés társadalmi beágyazottságával összefüggésben fontos adalékokkal szolgálhatnak a migrációs elméletekhez. A hálózatelméletek eredményeinek felhasználása már részben ekként értelmezhető. Ezt mutatja az is, hogy maga az irányzat sem önmagában tekintendő, hisz nem a migráció megindulásának mély okait, hanem a meglévő áramlások mértékével kapcsolatban nyújt addicionális magyarázatokat. Mindezek fontos szerepét az empiria is alátámasztotta. A push-pull megközelítés mint általános értelmezési keret, valamint annak alapvetései – jelesül, hogy bizonyos tényezők taszító, míg mások vonzó hatással bírnak a potenciális migránsokra – ugyancsak időtlennek tekinthetők. Az azonban jól látható, hogy a különböző push és pull faktorok a különböző korokban és viszonylatokban eltérő fontossággal bírnak. Ennek tükrében az irányzatot alkalmazó kutatóknak mindig tekintettel lenni az általa vizsgált empirikus jelenség társadalmi, gazdasági, földrajzi, ökológiai és egyéb kontextuális kérdéseire. Ez ugyanakkor más szemszögből magával a push-pull irányzattal mint valódi elmélettel szembeni kritikaként is értelmezhető. A migráció új közgazdaságtana célzottan a 20. századi, fejlődő és fejlett országok viszonylatában lezajló migrációs folyamatok magyarázatára jött létre. Így a kontextuális alapvetései kevésbé értelmezhetők napjaink jelenségeire. Bizonyos implikációi – így a relatív pozicionális vagy önmagában a hozzátartozók jólétének a figyelembevétele – ugyanakkor ma is elvitathatatlanok, ennek megfelelően az empirikus vizsgálatokban is rendre megjelenő elemmé váltak.

A kelet-közép-európai régió és azon belül a magyarországi elvándorlás értelmezése és magyarázata kapcsán hasonló megállapítások tehetők. A bemutatott főbb elméletek – összhangban az előző bekezdésben megfogalmazottakkal – az általános trendek és a kivándorlók alapvető jellemzőinek leírására jól alkalmazhatók, azonban a specifikus esetek különböző attribútumainak beazonosításában itt is a társadalomtudományok különböző diszciplináinak vívmányai, valamint az itt nem tárgyalt kvalitatív kutatások eredményei nyújthatnak segítséget.

A magyarországi szakirodalom értékelése kapcsán az jegyezhető meg, hogy az empirikus, azon belül is a mikroszintű vizsgálatok között találhatunk hazai tanulmányokat. Ez vélhetően azzal áll összefüggésben, hogy érintett szerzők jellemzően inkább a szociológia területéről érkeztek, így a migráció makrogazdasági összefüggései a kevésbé kutatott témák közé tartoznak Magyarországon. Az áttekintett hazai vizsgálatok eredményei általánosságban összhangban vannak a nemzetközi szakirodalom megfigyeléseivel.

Összegzőként elmondható, hogy a folyamatosan fejlődő tudomány eredményeinek – ideértve a társadalmi jelenségekre vagy akár az emberi döntés természetére vonatkozó bővülő ismereteket – a migrációs elméletekbe történő beépítésére valamennyi irányzaton belül van tér, s ennek kapuja talán sosem záródik be. A napjainkban megfigyelhető technológiai fejlődés pedig az empirikus vizsgálatok számára kínál egyre újabb és újabb lehetőségeket, ami a migrációkutatásnak is újabb pozitív lökéseket adhat a jövőben: ideértve a releváns és jó minőségű adatok elérhetőségének növekedését, valamint az informatika nyújtotta egyre komolyabb támogatást a mélyebb és alaposabb módszerek alkalmazására.

IRODALOM

- Ahmad, N., Hussain, Z., Sial, M. H., Hussain, I. and Akram, W. (2008). Macroeconomic determinants of international migration from Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 46(2), 85–99.
- Akerlof, G. A. (1970). The Market for „Lemons”: Quality uncertainty and the market mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 488–500.
- Bach, R. L. and Smith, J. (1977). Community Satisfaction, Expectations of Moving, and Migration. *Demography*, 14(2), 147–167.
- Banerjee, A. V. (1992). A Simple Model of Herd Behavior. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(3), 797–817.
- Bauer, T. and Zimmermann, K. (1995). Modelling International Migration: Economic and Econometric Issues. In R. van der Erf and L. Heering (Eds.): *Causes of International Migration. Proceedings of a workshop* (pp. 95–115). Luxembourg: Eurostat.
- Becker, G. S. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*, 70(5), 9–49.
- Bertocchi, G. and Strozzi, Chiara (2008). International migration and the role of institutions. *Public Choice*, 137(1–2), 81–102.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2014). Kivándorlás Magyarországról: Szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57(4), 271–307.
- Bodenhöfer, H-J. (1967). The Mobility of Labor and the Theory of Human Capital. *The Journal of Human Resources*, 2(4), 431–448.
- Borjas, G. J. (1989). Economic Theory and International Migration. *The International Migration Review*, 23(3), 457–485.
- Borjas, G. J. (2014). *Immigration Economics*. Harvard University Press, Cambridge: Harvard University Press
- Burda, M. C., Härdle, W., Müller, M. and Werwatz, A. (1998). Semiparametric Analysis of German East-West Migration Intentions: Facts and Theory. *Journal of Applied Econometrics*, 13(5), 525–541.
- Carrington, W. J., Detragiache, E. and Vishwanath, T. (1996). Migration with Endogenous Moving Costs. *The American Economic Review*, 86(4), 909–930.
- Clark, X., Hatton, T. J. and Williamson, J. G. (2007). Explaining U.S. immigration, 1971–1998. *The Review of Economics and Statistics*, 89(2), 359–373.
- Czaika, M. (2015). Migration and Economic Prospects. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(1), 58–82.
- DaVanzo, J. (1981). Microeconomic Approaches to Studying Migration Decisions. In G. F. De Jong and R. W. Gardner (Eds.): *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries* (pp. 90–129). New York: Pergamon Press.
- David, P. A. (1974). Fortune, Risk, and the Microeconomics of Migration. In P. A. David and M. W. Reder (Eds.): *Nations and Households in Economic Growth. Essays in Honor of Moses Abramovitz* (pp. 21–88). New York: Academic Press.

- De Jong, G. F. and Fawcett, J. T. (1981). Motivations for Migration: An Assessment and a Value-Expectancy Research Model. In G. F. De Jong and R. W. Gardner (Eds.): *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries* (pp. 13–58). New York: Pergamon Press.
- De Jong, G. F., Root, B. D., Gardner, R. W., Fawcett, J. T. and Abad, R. G. (1986). Migration Intentions and Behavior: Decision Making in a Rural Philippine Province. *Population and Environment*, 8(1–2), 41–62.
- Djajic, S. and Milbourne, R. (1988). A General Equilibrium Model of Guest-Worker Migration. *Journal of International Economics*, 25(3–4), 335–351.
- Dorigo, G. and Tobler, W. (1983). Push-Pull Migration Laws. *Annals of the Association of American Geographers*, 73(1), 1–17.
- Drinkwater, S. (2003). Go West? Assessing the willingness to move from Central and Eastern European Countries. *Flowenla Discussion Paper 5. Hamburg Institute of International Economics*. https://www.researchgate.net/profile/Stephen_Drinkwater/publication/24133994_Go_West_Assessing_the_Willingness_to_Move_from_Central_and_Eastern_European_Countries/links/0c96052f8d97874b7d000000/Go-West-Assessing-the-Willingness-to-Move-from-Central-and-Eastern-European-Countries.pdf.
- Dustmann, C. (2003). Return Migration, Wage Differentials, and the Optimal Migration Duration. *European Economic Review*, 47(2), 353–369.
- Epstein, G. S. (2002). Informational Cascades and Decision to Migrate. *IZA Discussion Paper No. 445*. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/21511/1/dp445.pdf>.
- Epstein, G. S. (2008). Herd and Network Effects in Migration Decision-Making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 567–583.
- Epstein, G. S. and Gang, I. N. (2006). The Influence of Others on Migration Plans. *Review of Development Economics*, 10(4), 652–665.
- Eriksson, T. (1989). International Migration and Regional Differentials in Unemployment and Wages: Some Empirical Evidence from Finland. In I. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 59–73). London: Palgrave Macmillan.
- Faini, R. and Venturini, A. (2010). Development and Migration: Lessons from Southern Europe. In G. S. Epstein and I. N. Gang (Eds.): *Migration and Culture (Frontiers of Economics and Globalization, Volume 8)* (pp. 105–136). Emerald Group Publishing Limited. <http://www.emeraldinsight.com/doi/book/10.1108/S1574-8715%282010%298>.
- Fassmann, H. and Münz, R. (1997). A keleti nyitás következménye: munkaerő-vándorlás Kelet-Európából Nyugat-Európába. *Külgazdaság*, 41(10), 39–60.
- Fouarge, D. and Ester, P. (2008). How Willing are Europeans to Migrate? A Comparison of Migration Intentions in Western and Eastern Europe. In P. Ester, R. Muffels, J. Schippers and T. Wilthagen (Eds.): *Innovating European Labour Markets* (pp. 49–71). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Geary, P. and Ó Gráda, C. (1989). Post-war Migration between Ireland and the United Kingdom: Models and Estimates. In J. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 53–58). London: Palgrave Macmillan.

- Geis, W., Uebelmesser, S. and Werding, M. (2013). How do migrants choose their destination country? An Analysis of Institutional Determinants. *Review of International Economics*, 21(5), 825–840.
- Goodman, J. L. (1981). Information, Uncertainty, and the Microeconomic Model of Migration Decision Making. In G. F. De Jong and R. W. Gardner (Eds.): *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries* (pp. 130–148). New York: Pergamon Press.
- Gödri I. (2016). *Elvándorlási szándékok - Álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon. Kutatási jelentések 98.* Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentesek/article/download/2699/pdf>.
- Gödri I. és Feleky G. A. (2013). Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, 56(4), 281–332.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481–510.
- Grogger, J. and Hanson, G. H. (2011). Income maximization and the selection and sorting of international migrants. *Journal of Development Economics*, 95(1), 42–57.
- Gurak, D. T. and Caces, F. (1992). Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. In M. M. Kritz, L. L. Lim and H. Zlotnik (Eds.): *International Migration Systems. A Global Approach* (pp. 150–176). Oxford: Oxford University Press.
- Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *MPRA Paper No. 28197*. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/28197/1/MPRA_paper_28197.pdf.
- Harris, J. R. and Todaro, M. P. (1970). Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. *The American Economic Review*, 60(1), 126–142.
- Hárs Á. és Simon D. (2016a). Miért mennek el az orvosok – és miért maradnának itthon? – II. rész. A magyarországi orvosmigráció sajátosságairól. *Külgazdaság*, 60(4), 3–26.
- Hárs Á. és Simon D. (2016b). Munkaerő-migráció, ingázás, kivándorlás. A magyarok munkavállalási célú emigrációját magyarázó tényezők hatása és változása az uniós csatlakozás óta. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2015* (72–85. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet.
- Hart, R. A. (1975). Interregional economic migration: some theoretical considerations (Part II). *Journal of Regional Science*, 15(3), 289–300.
- Hartog, J. and Vriend, N. (1989). Post-war International Labour Mobility: The Netherlands. In J. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 74–94). London: Palgrave Macmillan.
- Hatton, T. J. (2005). Explaining trends in UK immigration. *Journal of Population Economics*, 18(4), 719–740.
- Haug, S. (2008). Migration Networks and Migration Decision-Making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585–605.

- Hautzinger Z., Hegedűs J. és Klenner Z. (2014). *A migráció elmélete*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Hicks, J. R. (1963). *The Theory of Wages. Second Edition*. London: Palgrave Macmillan.
- Huber, P. and Nowotny, Klaus (2013). Moving across Borders: Who is Willing to Migrate or to Commute? *Regional Studies*, 47(9), 1462-1481.
- Hunt, G. L. and Mueller, R. E. (2004). North American Migration: Returns to Skill, Border Effects, and Mobility Costs. *The Review of Economics and Statistics*, 86(4), 988-1007.
- Huzdik K. (2014). Migrációs potenciál alakulása, és az azt befolyásoló tényezők a XXI. század első évtizedében Magyarországon. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem.
- Huzdik K., Schwang Z. and Takács I. (2010). Analysis of Employees Migration in Hungary. *Zarządzanie Publiczne*, 1-2(9-10), 53-64.
- Jenkins, J. C. (1977). Push/Pull in Recent Mexican Migration to the U.S. *The International Migration Review*, 11(2), 178-189.
- Jennissen, R. (2003). Economic Determinants of Net International Migration in Western Europe. *European Journal of Population*, 19(2), 171-198.
- Kahneman, D. and Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291.
- Kahneman, D., Knetsch, J. L. and Thaler, R. H. (1991). The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias. *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 93-206.
- Katseli, L. T. and Glystos, N. P. (1989). Theoretical and Empirical Determinants of International Labour Mobility: A Greek-German Perspective. In J. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 95-115). London: Palgrave Macmillan.
- Katz, E. and Stark, O. (1987). International Migration Under Asymmetric Information. *The Economic Journal*, 97(387), 718-726.
- Kim, K. and Cohen, J. E. (2010). Determinants of International Migration Flows to and from Industrialized Countries: A Panel Data Approach Beyond Gravity. *International Migration Review*, 44(4), 899-932.
- Kőszegi, B. and Rabin, M. 2009: Reference-dependent Consumption Plans. *American Economic Review*, 99(3), 909-936.
- Kureková, L. (2013). Welfare systems as emigration factor: Evidence from the new accession states. *Journal of Common Market Studies*, 51(4), 721-739.
- Kutasi, G. (2005). Labour Migration and Competitiveness in the European Union. *Transition Studies Review*, 12(3), 512-526.
- Lakatos J. (2015). Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek. *Statistikai Szemle*, 93(2), 93-112.
- Landale, N. S. and Guest, A. M. (1985). Constraints, Satisfaction and Residential Mobility: Speare's Model Reconsidered. *Demography*, 22(2), 199-222.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *Manchester School of Economic and Social Studies*, 22(2), 139-191.
- Lundborg, P. (1991). Determinants of Migration in the Nordic Labor Market. *The Scandinavian Journal of Economics*, 93(3), 363-375.

- Maier, G. (1985). Cumulative causation and selectivity in labour market oriented migration. *Regional Studies*, 19(3), 231-241.
- Massey, D. S. (1990a). The social and economic origins of immigration. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 510(1), 60-72.
- Massey, D. S. (1990b). Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*, 56(1), 3-26.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, E. J. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, E. J. (1998). *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millenium*. Oxford: Clarendon Press.
- Mayda, A. M. (2010). International migration: a panel data analysis of the determinants of bilateral flows. *Journal of Population Economics*, 23(4), 1249-1274.
- Melegh, A., Gábrriel, D., Gresits, G. and Hámos, D. (2018). Abandoned Hungarian workers and the political economy of care work in Austria. *Szociológiai Szemle*, 28(4), 61-87.
- Mincer, J. (1958). Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. *Journal of Political Economy*, 66(4), 281-302.
- Mincer, J. (1978). Family Migration Decisions. *Journal of Political Economy*, 86(5), 749-773.
- Molho, I. (1986). Theories of Migration: A Review. *Scottish Journal of Political Economy*, 33(4), 396-419.
- Molle, W. and van Mourik, A. (1989). A Static Explanatory Model of International Labour Migration to and in Western Europe. In I. Gordon and A. P. Thirlwall (Eds.): *European Factor Mobility. Trends and Consequences* (pp. 13-29). London: Palgrave Macmillan.
- Örkény A. (2003a). A migrációs potenciál szociodemográfiai okai a Kárpát-medencei magyarok körében. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások* (150-187. o.). Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Örkény A. (2003b). A roma migrációs potenciál szociodemográfiai és etnikai okai. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások* (223-229. o.). Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Palmer, J. and Pytlikova, M. (2015). Labor Market Laws and Intra-European Migration: The Role of the State in Shaping Destination Choices. *European Journal of Population*, 31(2), 127-153.
- Pânzaru, C. (2013). The Determinants of International Migration. A Panel Data Analysis. *Journal of Politics and Law*, 6(1), 142-148.
- Poot, J. (1996). Information, communication and networks in international migration systems. *The annals of regional science*, 30(1), 55-73.
- Portes, A. and Böröcz, J. (1989). Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. *The International Migration Review*, 23(3), 606-630.
- Portes, A. és Sensenbrenner, J. (2007). Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája* (57-78. o.). Budapest: ELTE TáTK.

- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167–235.
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241–305.
- Roy, A. D. (1951). Some Thoughts on the Distribution of Earnings. *Oxford Economic Papers*, 3(2), 135–146.
- Sandell, S. H. (1977). Women and the Economics of Family Migration. *The Review of Economics and Statistics*, 59(4), 406–414.
- Schultz, T. W. (1983). *Beruházás az emberi tőkébe*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Shaw, P. R. (1974). A Note on Cost-Return Calculations and Decisions to Migrate. *Population Studies*, 28(1), 167–169.
- Sik E. (szerk.) (2007). *A migráció szociológiája*. ELTE TáTK, Budapest.
- Sik E. (2012). A migrációs burok. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája 2. E-tankönyv* (133–158. o.). Budapest: ELTE-TáTK.
- Sik E. (2018). Migrációs burok és migrációs potenciál. In Siskáné Sz. B. és Halász L. (szerk.): *Boldogulni itthon vagy külföldön. Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban* (106–127. o.). Miskolc: Miskolci Egyetem, Földrajz – Geoinformatika Intézet.
- Sik E. és Örkény A. (2003). A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások* (188–200. o.). Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Sik E. és Szeitl B. (2016). Migrációs szándékok a mai Magyarországon. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2015* (54–58. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Simon, H. A. (1959). Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science. *The American Economic Review*, 49(3), 253–283.
- Simon, H. A. (1982). Racionális döntés gazdasági szervezetekben. In H. A. Simon: *Korlátozott racionalitás* (21–58. o.). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sjaastad, L. A. (1962). The Costs and Returns of Human Migration. *Journal of Political Economy*, 70(5), 80–93.
- Speare Jr, A. (1971). A Cost-Benefit Model of Rural to Urban Migration in Taiwan. *Population Studies*, 25(1), 117–130.
- Speare Jr, A. (1974). Residential satisfaction as an intervening variable in residential mobility. *Demography*, 11(2), 173–188.
- Sprenger, E. (2013). The Determinants of International Migration in the European Union: An Empirical Analysis. *IOS Working Papers*, 325. http://www.dokumente.ios-regensburg.de/publikationen/wp/wp_ios_325.pdf.
- Stahl, C. W. (1995). Theories of International Labor Migration: An Overview. *Asian and Pacific Migration Journal*, 4(2–3), 211–232.
- Stark, O. (1991). *The Migration of Labor*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Stark, O. and Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migration. *American Economic Review*, 75(2), 173–178.
- Stark, O. and Taylor, E. J. (1989). Relative Deprivation and International Migration. *Demography*, 26(1), 1–14.

- Stark, O. and Taylor, E. J. (1991). Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation. *The Economic Journal*, 101(408), 1163–1178.
- Stark, O., Micevska, M. and Mycielski, J. (2009). Relative poverty as a determinant of migration: Evidence from Poland. *Economics Letters*, 103(3), 119–122.
- Stigler, G. J. (1989). Az információszerzés közgazdaságtana. In G. J. Stigler: *Piac és állami szabályozás* (232–253. o.). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Tétényi, A., Barczikay, T. and Szent-Iványi, B. (2018). Refugees, not Economic Migrants - Why do Asylum-Seekers Register in Hungary? *International Migration*, Special Issue, 1–18.
- Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal of political economy*, 64(5), 416–424.
- Tobler, W. (1995). Migration: Ravenstein, Thorntwaite, and Beyond. *Urban Geography*, 16(4), 327–343.
- Todaro, M. P. (1969). A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *The American Economic Review*, 59(1), 138–148.
- Todaro, M. P. and Maruszko, L. (1987). Illegal Migration and US Immigration Reform: A Conceptual Framework. *Population and Development Review*, 13(1), 101–114.
- Van Est, J. (1981). An Inter-Regional Migration Model: A Disaggregate Approach. *Paper presented at the 20th European Congress of the Regional Science Association*. <https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid:c5d9cd01-c77e-4032-882f-0070ba880ce8/datastream/OBJ>.
- Van Hear, N., Bakewell, O. and Long, K. (2018). Push-pull plus: reconsidering the drivers of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 927–944.
- Waldorf, B. S. and Esparza, A. (1988). Labor migration to Western Europe: a commentary on O'Loughlin, 1986. *Environment and Planning A*, 20(8), 1121–1124.
- Walsh, B. M. (1974). Expectations, information, and human migration: specifying an econometric model of Irish migration to Britain. *Journal of Regional Science*, 14(1), 107–120.
- Wolpert, J. (1966). Migration as an Adjustment to Environmental Stress. *Journal of Social Issues*, 22(4), 92–102.
- Zaiceva, A. and Zimmermann, K. F. (2008). Scale, diversity, and determinants of labour migration in Europe. *Oxford Review of Economic Policy*, 24(3), 428–452.
- Zimmermann, K. F. (1994). European migration: Push and pull. *The World Bank Economic Review*, 8(suppl 1), 313–342.

MELLÉKLETEK

1. melléklet - Migrációs elméletek: összefoglalás

Elmélet	Vizsgálati szint	Elemzési egység	Magyarázandó jelenség	Migráció fő okai
Neoklasszikus makroökonómiai elmélet	Makro	Ország	Áramlások iránya, mértéke, egyensúly	Tőke-munka relatív nemzetközi egyensúlytalansága
Vonzás-taszítás elmélete	Vegyes	Áramlás	Áramlások okai	Vonzó és taszító tényezők
Neoklasszikus mikroökonómia (humán tőke) elmélet és annak továbbfejlesztései	Mikro	Egyén	Migrációs döntés, szelekció	Egyén számára elérhető költségek és hasznok; egyéni humán tőke optimális hasznosíthatósága
Behaviorista megelégedési modell	Mikro	Egyén	Migrációs döntés, szelekció	Egyén elégedettsége, szubjektív észlelése és értékelése
Migráció új közgazdaságtana	Mezo	Család	Családtagok allokálása, migráció alakulása	Egyén relatív jóléte; családi szintű kockázatminimalizálás

2. melléklet - A feldolgozott makroszintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése

Forrás	Elméleti alap	Módszer	Minta
Ahmad et al. (2008)	Push-pull	Idősoros	Pakisztán
Bertocchi és Strozzi (2008)	Vegyes	Panel (pooled, FE, RE, IV)	Európa, Észak-Amerika
Clark et al. (2007)	Humántőke-elmélet	Panel (FE)	Egyesült Államok (cél)
Czaika (2015)	Behaviorista	Dinamikus panel	Németország (cél)
Delbecq és Waldorf (2010)	Humántőke-elmélet	Logit	Európai Unió
Eriksson (1989)	Humántőke-elmélet	Pooled keresztmetszeti	Finnország – Svédország
Faini és Venturini (2010)	Behaviorista	Panel	Dél-Európa
Fassmann és Münz (1997)	Neoklasszikus (makro és humán tőke)	OLS	Közép-Európa
Geary és Ó Gráda (1989)	-	IV regresszió	Írország – Egyesült Királyság
Grogger és Hanson (2011)	Humántőke-elmélet (Borjas-féle szelekció)	OLS	OECD-országok (cél)
Hartog és Vriend (1989)	Neoklasszikus (makro és humán tőke)	Idősoros	Hollandia
Hatton (2005)	Humántőke-elmélet	Panel (RE)	Egyesült Királyság
Jenkins (1977)	Push-pull	Korrelációanalízis	Mexikó – USA
Jennissen (2003)	Vegyes	Idősoros	Nyugat-Európa
Katseli és Glytsos (1989)	Humántőke-elmélet	OLS	Görögország – Németország
Kureková (2013)	-	Korrelációanalízis	Közép-kelet-Európa
Lundborg (1991)	Humántőke-elmélet	SUR regresszió	Skandináv országok
Mayda (2010)	Humán tőke (push-pull)	Panel	OECD-országok
Molle és Mourik (1989)	Gravitációs modell (push-pull)	OLS	Nyugat-Európa (cél)
Palmer és Pytliková (2015)	Vegyes	Panel (OLS és GMM)	Európai Unió
Panzaru (2013)	Vegyes	Panel	Közép-kelet-Európa
Sprenger (2013)	Vegyes	Panel	Európai Unió
Stark et al. (2009)	MŰK	Panel (FE)	Lengyelország
Tétényi et al. (2018)	Push-pull	Panel (pooled, FE, RE)	Magyarország (cél)
Waldorf és Esparza (1988)	Humán tőke, duális munkaerőpiacok elmélete	OLS	Nyugat-Európa

2. melléklet - A feldolgozott makroszintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése (folytatás)

Forrás	I_j	I_j	ΔI_j	U_j	U_j	ΔU_j	PP	D	Net	L	IP	CD	IE	Ed	O
Ahmad et al. (2008)		-		+											infláció: +
	Függő változó														
	Kivándorló flow														
Bertocchi és Strozzi (2008)		+													kor: -; intézmények: +
	Bruttó migrációs ráták átlaga														
Clark et al. (2007)		+						-	+						+
	Bevándorlási ráta														
Czalka (2015)		+							+						Kilátás: +
	Migrációs flow														
Delbecq és Waldorf (2010)		+						-	+						-; 0
	Migráns stock és flow														
Eriksson (1989)		+													
	Nettó migrációs ráta flow														
Faini és Venturini (2010)		+							+						
	Bruttó flow kivándorlási ráta														
Fassmann és Münz (1997)		+							-						Külker: +
	Bevándorlási flow														
Geary és Ó Gráda (1989)		+							+						
	Migrációs flow														
Grogger és Hanson (2011)		-							-						Gyarmat: +
	Kivándorló stock														
Hartog és Vriend (1989)		+													
	Kivándorlási ráta														
Hatton (2005)		-							+						+
	Migrációs flow														
Jenkins (1977)		-							+						
	Migrációs ráta														
Jennissen (2003)		+							+						
	Nettó flow migrációs ráta														
Katselj és Glytsov (1989)		+							-						kor: -(?)
	Kivándorlási ráta														

2. melléklet – A feldolgozott makroszintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése (folytatás)

Forrás	Fiiggő változó	I_j	I_j	ΔI_j	U_j	U_j	ΔU_j	PP	D	Net	L	IP	CD	IE	Ed	O
Kureková (2013)	Kivándorlási ráta (munkeerő)	+	-		+			+								
Lundborg (1991)	Migrációs ráták	+	-		+			+	-	+						
Mayda (2010)	Bilaterális flow migrációs ráták	+							-	+				+		Kor: -
Molle és Mourik (1989)	Migráns stock			+					-			-				
Palmer és Pytliková (2015)	Bilaterális flow migrációs ráták	+	-		+			+	-	+	+					-
Panzaru (2013)	Migrációs flow							0								
Sprenger (2013)	Migrációs flow	+	-		+				-	+	+	-	0			-0
Stark et al. (2009)	Flow kivándorlási ráta				-									+		
Tényi et al. (2018)	Menedékkérő flow															Politika: -
Waldorf és Esparza (1988)	Migrációs flow			-(0)												
Walsh (1974)	Bruttó migrációs flow			+												

Jelmagyarázat: I_j : bérszínvonal (küldő ország); I_j : bérszínvonal (célország); ΔI_j : relatív bérszínvonal; U_j : munkanélküliség (célország); U_j : munkanélküliség (küldő ország); ΔU_j : relatív munkanélküliség; PP: közpolitika; D: távolság; Net: hálózat; L: nyelvtudás; IP: bevándorláspolitikai szigorúsága; CD: kulturális különbségek; IE: egyenlőtlenség mértéke (küldő ország); Ed: képzettségi szint; O: egyéb.

3. melléklet - A feldolgozott mikro szintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése

Forrás	Elméleti alap	Módszer	Minta
Blaskó és Gödri (2014)	Humántőke-elmélet	Logit	Magyarország
Burda et al. (1998)	Vegyés	GLPM és logit	Németország
De Jong et al. (1986)	Behaviorista	Logit	Fülöp-szigetek
Drinkwater (2003)	Humántőke-elmélet	Rendezett probit	Kelet-közép-Európa
Epstein és Gang (2006)	Behaviorista	Probit	Magyarország
Fouarge és Ester (2008)	Humántőke-elmélet	Logit	Európai Unió
Geis et al. (2013)	Humántőke-elmélet	Feltételes és multinomiális logit	4 fejlett ország
Gödri és Feleky (2013)	Vegyés	Logit	Erdély
Gödri (2016)	Vegyés	Logit	Magyarország
Hárs és Simon (2016a)	Vegyés	Logit	Magyarország
Hárs és Simon (2016b)	-	Logit	Magyarország
Huber és Nowotny (2013)	Véletlen hasznossági modell	Multinomiális probit	Ausztria
Hunt és Mueller (2004)	Humántőke-elmélet	Logit	Egyesült Államok, Kanada
Huzdik (2014)	Vegyés	Többváltozós regresszió	Magyarország
Huzdik et al. (2010)	-	Keresztábra- és faktoranalízis	Magyarország
Landale and Guest (1985)	Behaviorista	Logit	Egyesült Államok
Örkény (2003a)	-	Többváltozós regresszió	Kárpát-medence
Örkény (2003b)	Szociológiai	Logit	Kárpát-medence
Sik és Szeitl (2016)	-	Logit	Magyarország
Sik (2018)	Szociológiai	Logit	Magyarország
Speare (1971)	Humántőke-elmélet	Többváltozós regresszió, diszkriminancia- és varianciaanalízis	Tajvan
Speare (1974)	Behaviorista	Többváltozós regresszió	Egyesült Államok
Stark et al. (2009)	MŰK	Panel (FE)	Lengyelország
Tétényi et al. (2018)	Push-pull	Panel (pooled, FE, RE)	Magyarország (cél)
Zaiceva és Zimmermann (2008)	Humántőke-elmélet	Logit	Európai Unió

3. melléklet - A feldolgozott mikro szintű irodalmak empirikus eredményeinek áttekintése (folytatás)

Forrás	Függő változó	I_j	I_j	ΔI_j	U_j	U_j	D	Net	Age	Ed	L	Emp	M	Ch	ME	Ma	C_m	HO	Ci	Sat
Blaskó és Gödri (2014)	Tényleges migráció								ford.	+			-		+					
Burda et al. (1998)	Migrációs szándék							+	-	+		-				+		-		+
De Jong et al. (1986)	Migrációs szándék és tényleges migráció							+				-			+					
Drinkwater (2003)	Migrációs szándék								-	+		-			+	+				
Epstein és Gang (2006)	Migrációs szándék							+	-	+		-			+	+				+
Fouarge és Ester (2008)	Migrációs szándék								-	+		+			+	+				-
Geis et al. (2013)	Célszágválasztás							+												
Gödri és Feleky (2013)	Tényleges migráció								-	-		-								-
Gödri (2016)	Migrációs szándék								-	+		-			+	+				-
Hárs és Simon (2016a)	Tényleges migráció							+	ford.	+					+					+
Hárs és Simon (2016b)	Tényleges migráció								ford.	+						+				
Huber és Nowotny (2013)	Migrációs és ingázási szándék							+	-	+		+			+	+				+
Hunt és Mueller (2004)	Tényleges migráció, célszág-választás								-	+										
Huzdik (2014)	Migrációs potenciál index								-			+								+

DETERMINANTS OF INTERNATIONAL MIGRATION: THEORIES AND NEW EVIDENCES. REVIEW.

ABSTRACT

International migration is a complex phenomenon, thus its determinants and driving forces are interpreted and analyzed in different ways by various disciplines of social sciences. In this paper, we provide a systematic and critical review of migration literature. We overview current migration theories, i.e. macroeconomic and microeconomic schools of migration, advanced human capital models and some behavioral approaches. New economics of migration and network theories are also presented in the paper. Besides that, empirical studies are overviewed systematically. During the review of empirical papers, we discuss studies using aggregated and individual data as well.